

IV

AMÍG A MŰVÉSZ CSILLAGA
FELRAGYOG

1858–1869

AZ ASZTALOSLEGÉNY ARADON

[1858–1860]

Munkácsy alig négy-öt oldalt szentelt önéletrajzában az Aradon először eltöltött két évnek. Mi, más forrásokat is felhasználva, megpróbáljuk kibővíteni ismereteinket Munkácsy aradi életéről.

Abban az időben a céhszabályok előírták, hogy a felszabadult legény legalább három évet a megyén kívül vándorlásban töltsön, s csak ezután jelentkezhetett a céhnél, hogy „remekét” elkészítvén felvétesse magát a mesterek közé. Munkácsy is így tett. Ezért utazott a megyén kívülre, az alig negyven kilométerre lévő Aradra.

„Magam maradtam, gondolkozni kezdtem, azaz álmodozni és a vonat robogása csak növelte képzelődéseimet. Megtapogattam zsebemben az öt forintot, s azt hittem, hogy most már nem kell visszariadnom semmitől, nem érhet semmi baj és semmi veszedelem. Útitársaimnak gyors nyíltszívűséggel mindjárt elmeséltem körülményeimet, s az egyik rögtön védőszárnyai alá fogadott. Mikor hat óra táján megérkeztünk Aradra, segített is nekem, hogy ládámat a »herberg«-be vigyem.”

A herberg a legények átmeneti szálláshelye volt a céhkorszakban. Akár átutazóban voltak a városon, vagy megérkeztek, hogy munkahelyet találjanak, a herbergben kellett megszállniok, s másnap az atyamesternél jelentkezvén az jelölte ki a soron következő mestert a legénynek.

Munkácsy egy ilyen nagyvárosi herberg világát festi le a következőkben, de mestere kiválasztásakor – úgy látszik – eltértek a szabályoktól, amit egyébként üldözendő tettnek tekintett a céh.

„A »herberg« olyan helyszerző-féle kocsmá volt, ide jártak az összes állástalan mesterlegények. Szerencsétlenségemre éppen szombat este volt, s már nem kaptam szállást. Az egyik sarokban kártyáztak, a másikban nevetgéltek, ettek-ittak az

emberek; egyszóval olyan élet volt itt, mint amilyent Zola szokott lefesteni a regényeiben. Nem tudnék versenyezni vele ebben a festésben, hát nem is próbálkozom, csak azt akarom elmesélni, hogy én hogy nézhettem ki ilyen környezetben. Egyedül, elhagyva, bambán és tájékozatlanul tévelyegtem az emberek között, nem mertem leülni sehová se. Pedig egyre az járt az eszemben, hogy most már olyan vagyok mint a többiek, felszabadult mesterlegény, egyenjogú, egypajtás – mégis inasnak, alárendeltnek éreztem magam s ez nagyon szerencsétlenné tett és elszomorított. A herberg gazdája észrevette zavaromat, s megígérte, hogy segítségemre lesz. Bevezetett a társaságba, ahol legelőször is egy régi törzsvendég fogott velem kezét, aki jóindulattal közeledett felém, sőt barátjának nevezett, aztán leültetett maga mellé egy asztalhoz, ahol ő kártyázott a többiekkel. Néhány perc múlva elmeséltem neki mindent, elejétől az öt forintig, s ettől kezdve a tizenöt éves legény és az ötven éves ember bizalmasak lettek. Őszintén szólva büszke voltam a barátságára, s azt hittem, hogy most már biztosítva van a jövőm, hiszen ez az ember vett pártfogásába! Ittunk, beszélgettünk és szórakoztunk, öreg barátom mellett szenvedelmesen keverte a kártyát. Egész melléje bújtam és osztás közben egyszerre csak ezt súgta a fülemben:

– Nem adnád kölcsön egy pillanatra az öt forintot?

– Nagyon szívesen – válaszoltam.

Gondolkodás nélkül odaadtam neki, hiszen úgyis rettegtem állandóan, hogy még el találok veszíteni a zsebemből. Most legalább biztos helyen van – állapítottam meg magamban – és nyugodtan aludni mentem, ő meg tovább kártyázott a pénzemmel.

Másnap, vasárnap reggel, ígéretéhez híven, új barátom egy műhelybe vezetett. Micsoda műhely volt! . . . Sötét, piszkos odu, ahol a mester dolgozott a kis fiával. Mit csináljak? Jobb hiányában beszegődtem. Ígérte, hogy ennem ad és szállást kapok nála. Arra már nem emlékszem, hogy mennyi bérben állapodtunk meg. Gondoltam, addig itt is maradok, míg valamelyik nagy műhelyben nem kapok állást, ahol aztán tovább tanulhatok. Másnap, hétfőn, munkába álltam. Barátom újra elkísért, s én leírhatatlanul szomorú lettem, mikor észrevettem, hogy ez az ember, akiben teljesen megbíztam, köszönés nélkül kiszökik egy ablakon és eltűnik az öt forintommal.

A kis műhely bizony nyomorúságos volt, de elszántan láttam a munkához, csak nagyon boldogtalam voltam.”

Az első hét végén, vasárnap szétnézett a városban, de eltévedt, amihez segítségítette az is, hogy mestere fia rossz irányba küldte a hazafelé tartó Miskát, „s én újra sokáig kóboroltam, míg holtra fáradtan megérkeztem a műhelybe. Félig holtan estem össze, hiszen egész nap nem ettem semmit.” A kölyök meg kacagott rajta. Miskának eszébe jutott, hogy mégiscsak ő a legény, akit egy ilyen inasnak tisztelnie kell, így hát nekirontott a nála nagyobb és erősebb inasnak, hogy elégté-

telt vegyen rajta. „Sajnos, az erő legyőzte az igazságot” – fejezi ki finoman az eredményt Munkácsy. „Egész nap nem ettem semmit, egész héten nem kaptam fizetést, de most jó verést kaptam. . . . Az egész család nekem rontott: apa, anya és a fiú. Így léptem a világra!” Ez volt hát Munkácsy első tapasztalata a világról.

Ha jól számoljuk, egy hétig maradt e nyomorúságos műhelyben. A családi perpatvar után ugyanis így folytatja önéletrajzát: „Gyorsan összeszedtem a cók-mókomat és visszamentem a herbergbe. Azt hittem, hogy majd csak kapok másik álast.” Erre joga is volt. Ha ugyanis a kijelölt mester nem felelt meg a legénynek, az otthagyhatta, s szabadon választhatott másikat.

Nem kellett sokáig várnia. „Szerencsémre nagybátyám levelet írt egy aradi ügyvéd barátjának, akit megkért, hogy szerezzen nekem olyan helyet, ahol tovább tanulhatom a mesterségem. Így kerültem abba a műhelybe, ahol két esztendő tölthettem el.” Zsilinszky feljegyzése szerint Albrechtnek békéscsabai sógora, Szekeres János ajánlotta be Miskát. Reök ismerte Szekereset, s úgy látszik, ezt az ismeretséget használta fel Miska „protezsálására”. Albrecht befogadta Miskát, de mint ifjú legényt, kevesebb bérért fogadta fel, mint a gyakorlottabbakat. Albrecht műhelye a hosszú főté bal oldalán a Marosra nyúló utcák egyikében, a Megyeház utca 1. sz. alatt állt. Maga a mester 52 éves lehetett ebben az időben, s több inast és legényt foglalkoztatott.

„Nem akarom olvasóimat untatni apró-cseprő eseményekkel, melyek életem új állomásán történtek. Képzelnék el egy tizennégyesztendő kölyköt, aki alig ért valamihez, s önállóan kell eltartania magát. Hetenkint két forintot kerestem, néha ötven krajcárral többet is. De már megszoktam a nyomorúságot és a gondot és nem is jutott eszembe, hogy jobban is lehetne élni! A legnagyobb nélkülözést is egész természetesnek találtam. Mindenesetre azt reméltem, hogy később majd csak megváltozik a helyzet, hiszen nem maradhatok örökre ilyen körülmények között. Aztán hirtelen megundorodtam a foglalkozásomtól, s ettől kezdve még rettenetesebb volt minden. Mártíromságomat az okozta, hogy nap-nap után öt órákor munkába álltam és ez a munka nem volt kedvemre és a kivezető utat nem találtam meg, hasztalanul kerestem mindenfelé. . . .

Egyetlen vigasztalásom volt, hogy este, hét óra után, mikor a műhelyben bevégeztük a munkát, felkerestem csabai barátaimat, akik Aradon jártak gimnáziumba. Az estét mindig velük töltöttem.”

Az aradi gimnázium évkönyveiben Szulimán Ödön neve szerepel ezekben az időkben Békéscsabáról, meg Omaszta jegyzőtársa, Hücke jegyző fiai, „kik ott-honról ismerték, rendesen vele voltak” – olvashatjuk egy 1887-ben kelt levélben. (S ugyanebben az évben, a IV. osztályba jár a közeli Zámból egy 12 év körüli fiúcska, aki később Munkácsy legmeghittebb barátja lesz Párizsban – Paál László.)

„Ők tanultak, s másnap feladataikat írták a füzetükbe. Azt gondolják, hogy én

rajzoltam az alatt? Oh, nem! Abban az időben egy csepp kedvem sem volt a rajzolásához... Fekete betűket firkáltam a fehér papírosra, rímeket faragtam és irodalmi vágyaim voltak. A műhelyben természetesen sokszor kigúnyoltak e miatt, úgy, hogy jól megfizettem új álmaidnak az árát. Sok ízléstelen tréfát türtem el e miatt.”

No, itt szaván foghatjuk Munkácsyt!

A békéscsabai múzeum Munkácsy-relikviái között ugyanis egy 19 lapos, barna fedelű, sima lapú füzet található, fedelén három sorban a következő címmel: „Jegyző könyv Lieb Mihály 1859”. S benne Miska irodalmi próbálgatásainak bizonyítékai minden rend nélkül: megkezdett versek, áthúzott sorok, néhány befejezett „vers”. Az egyiknek két változata is van, mi a másodikat közöljük:

A KULACSHOZ

*Ugye édes kis kulacsom
Szájad, ha szájamhoz hozom
Ugye édes csókot adol
talán el is andalitol.*

Hát ez elég gyenge Csokonai-utánezet! Nem is idézünk többet a füzetből, inkább egy másik forráshoz fordulunk. Gyöngyössy Imre, későbbi budapesti tekeasztalkészítő 1858–1861 között Albrechtnél dolgozott Munkácsyval együtt. Gyöngyössy szerint legjobb barátja volt Munkácsynak, egy ideig egy ágyban is aludtak. Munkácsy halálának évében az aradi újságban megírta emlékeit, s ő is közöl egy nála maradt verset Munkácsytól:

<i>Vigyázz kondás a csürbédre,</i>	<i>Multkor estve arra mentem</i>
<i>Jobban a feleségedre,</i>	<i>A házadnál észrevettem,</i>
<i>Mert tudom</i>	<i>Igy bizony,</i>
<i>Élned kell,</i>	<i>Ugy bizony,</i>
<i>A nélkül nem lehetsz el.</i>	<i>Feleséged rossz asszony.</i>

No, ez már jobban sikerült, de nem is a minőség az érdekes, hanem annak bizonyítása, hogy Munkácsyban megvolt az önkifejezés kényszere, ami nélkül nem válik íróvá, művésszé az ember. S ami az irodalomban nem sikerült neki, kifejezi majd ecsetjével mint festőművész.

De a kis verseskönyv néhány rajzot is tartalmaz: fejtanulmányok, bútorrészletek, kartanulmány, amely ellentmond Munkácsy emlékezésének: „egy csepp kedvem sem volt a rajzoláshoz.” Épp ellenkezőleg: versfaragás közben sem tudta megállni, hogy ne rajzoljon. Gyöngyössy szerint munka közben is rajzolt, gipsz-

figurákat szedett össze, s azt másolta, rajzait meg is mutatta. Néha el is maradt miattuk a munkájával. Így volt-e vagy nem, nem tudjuk bizonyítani. Az azonban tény, hogy Arad főteréről nyíló egyik mellékutcában emléktábla jelzi, azon a helyen állt egykor Nagy Péter rajziskolája, ahová Munkácsy járt rajzoktatásra. (A Templom utcai elemi iskola falán 1902. június 15-én avatták fel ünnepélyes keretek között azt az emléktáblát, amellyel Arad városa Békéscsaba után másodikként örökítette meg Munkácsy emlékét.) Gyöngyössy azt írja, ő ismertette meg Munkácsyt az akadémiai festővel. Ő készítette ugyanis a képrámákat Nagy Péternek, de azok nem nyerték meg a festő tetszését, ezért a munkát átadta Munkácsynak. Így került egymással kapcsolatba Miska és az aradi rajztanár.

Munkácsy aradi tartózkodásának idejéből két befejezett rajza maradt meg: az egyik Albrecht Ferdinánd kezdetleges portréja, a másik Kristyóri Jolán arc képe. Munkácsy bejáratos volt a jómódú földbirtokos Kristyóri családhoz, a fiúkkal jó barátságban volt, így készülhetett el a „számára kedves Jolánka” portréja.

Mindkét rajzot az aradi múzeum őrzi.

Másfél évtizeddel Munkácsy aradi tartózkodása után valaki kereste Munkácsy aradi életének emlékeit. Ennek eredménye az alábbi levél, amelyben szerzője beszámol az Albrecht környezetéből gyűjtött emlékekről. A levél írója – mint később kiderült – Frint Lajos, aradi evangélikus lelkész volt.

Nagyságos Felügyelő Úr!

Múlt évi december hó 12^{én} kelt nagybecsü s engem bizalmával megtisztelő kedves levelére csak ma adok választ s egyszersmind elnézésért esedezem a késedelemért . . .

Áttérve nagybecsü soraira Munkácsy Mihály aradi életéről keveset tudhattam meg és pedig azért, mert volt mestere Albrecht Ferdinánd asztalos mester 77 éves agg, ki személyzetére már nem igen emlékszik vissza. A mire emlékszik, a következőkben adta elő:

Lieb Mihály 1855^{diki} (valójában 1858-ban – C.I) ősz felé Albrechtnek Szekeres János bcsabai sógora által melegen ajánltatott, ő befogadta ez ajánlat folytán üzletébe s beti 1 frt 50 váltó krajcárban állapította meg fizetését. Nem volt nála inas, hanem olyan legény, ki épen az imént fölszabadult, s ezért volt oly csekély fizetése. Az itteni asztalos műhelyekben az a szokás dívott, hogy minden legényt és inast a születése helyéről nevezték el; Lieb pedig Munkácsról való lévén, őt Munkácsinak nevezték el, s e nevet megis tartotta. Mint 17–18 éves ifju került Albrechthez, a kinél 3–4 hónapig (közel két évig – C.I) dolgozott. Mint-hogy idejövetele alkalmával csak paraszt butorokat tudott készíteni, Albrecht munkavezetője csak könnyebb butor darabokat adott néki elkészítés végett, gondolva, így könnyebben gyakorolhatja majd be magát. A mi reá volt bizva, azt lelkiismeretesen, nagy igyekezettel és elég ügyességgel készítette el. Kívált igen megbízható volt. Albrecht könyvvezetője, jelenlegi veje, Kneffel Károly – bivünk – beszélt el nékem a következő esetet, a melyet Albrecht is hitelesnek mond:

Albrechtnek a csanádmegyei főispán lakását kelle 3000 frt erejéig bebutoroznia. Akkoriban vasut nem lévén, kocsin pedig a szállítás által a butorok igen szenvedhettek volna, a Maroson hajón küldték Makóra. Sem Albrechtnek, sem könyvelőjének nem volt érkezése a szállítmány elkísérésére, átadására s a lakás berendezésére. A könyvelő szeme a csinos, rendes és lelkiismeretes Lieben akadt meg. Megkérdezé, hajlandó lenne-e a szállítmányt elkísérni, Makón átadni s érette a 3000 frtnyi vétel-összeget átvenni? Ő késznek nyilatkozott; elis indult a hajóval. Hat napig nem hallottak róla semmit sem, a betediken azonban beállított porosan, kiizzadva a könyvelő szobájába s csak ezt mondá: „megjöttem uram”! „Elvégezte a megbízatást” kérdé a könyvelő. „El uram.” „A nyugtát is átadta?” „A pénzt is elhoztam” – inge alá nyult s kivette a kendőbe burkolt 3000 frt-ot minden hiány nélkül. Mind a könyvelő mind Albrecht elcsudálkoztak a büség felett s 25 p. frtot adtak neki. E pénznek ő nagyon megörült, mert ennyit még soba sem vallhatott egyszerre a magáénak. Első dolga volt egy képnek megvásárlása, a melyet a Bettelbeim testvérek könyvkereskedésének kirakatában látott. E kép 3 frtba került s egy férfi alakot ábrázolt, – többre nem emlékeznek –, vett magának, már előbb is apródonként, de most nagyobb mennyiségben rajzpa-pirost, ceruzákat s úgy sejtik festéket is. Nagy jártassággal bírván a tulipános ládák szabad kézzel való festésében, bizonyosan gyakorolta magát ezekben, s mintbogy uj tárgyakat talált, a melyeknek technikája ingerelte rajzolni vágyó lelkét, – ez uj alakzatok uj képzeteket szültek. A könyvelő emlékszik, hogy a falak tele voltak az ő és társai rajzaival, de kivált az ő szokása volt, hogy mosdó és éjjeli szekrények belsejébe alakokat, leveleket, tulipánokat festett és rajzolt, a mit be is kellett neki tiltani. –

A legények nem háltak a műhelyben, hanem fogadott lakásban, melyet nekik kellett fizetni. Munkácsy szegény fiu volt kevés fizetéssel, s azért nem tevette, azért a műhelyben aludt, s mintbogy még ágyneműje sem vala, valószínűleg hol az egyik, hol a másik inassal.

Innen 3–4 hónapi tartózkodás után Budapestre ment. Már mint Albrecht műhelyében itt nem dolgozott. Albrecht műhelye a megyebáz utca I. sz. alatt volt, a hol most, mint emlékezni méltóztatik, Nikodém ur háza van. A veranda fele hátulsó épület már akkoriban állott.

Ennyi az, a mit Albrechtől megtudhattam. Mint hallom egy Gyöngyösy nevezetű cimperfestő többet tud róla, de nem birtam még vele beszélni. Mibelyt ezt megtebetem, értesíteni fogom Nagyságodat a hallottakról.

Magamat kiválló kegyeibe ajánlva,

kitünő tisztelettel vagyok
Nagyságos Felügyelő Urnak

Aradon 1887 jan. 10^{én}

alázatos szolgálója
FRINT LAJOS

A levél téved az adatokban (Munkácsy érkezése, tartózkodási ideje), de a leírt emlékek értékesek.

Mindenekelőtt el kell fogadnunk Munkácsy szakmabeli tudásának fogyatékos-

ságát. Csabán csak parasztbútorokat készített, így egyszerűbb darabokat bíztak csak rá. (Inastársra is arra emlékszik, hogy éjjeliszekrényeket készített).

Teljesen új a marosi hajóút története, s Munkácsyra vall a 25 forint felhasználása is.

A levél írója szerint Munkácsy a műhelyben aludt, s azt is feltételezi, hogy valamelyik inastársával egy ágyban. Ezt Gyöngyössy is így említi később: egy ideig ővele aludt egy ágyban Miska. A két, egymástól független adat erősíti egymást.

A mindent összefirkáló Miska itt is előkerül, akár Csabán vagy Gyulán. A leírt emlékek értékét növeli, hogy Gyöngyössy nevét csak a levél végén említi, így Gyöngyössy élménye a leírásban nem befolyásolta. Ezt a firkáló Miskát idézi fel Dunajecz László a Művészet 1969. novemberi számában: „Itten Munkácsy nem csak ládákra, bútorokra festett szebbnél szebb tulipánokat, hanem – főnöke nem kis bosszúságára – a műhely falait, a bútorok belsejét is arcképekkel és virágokkal rajzolta tele. A 'hibáját' főnöke csak azért nézte el, mert a fiatal legény ügyes, lelkiismeretes asztalos munkájával nagyon meg volt elégedve.”

Honnan vette ezeket az emlékeket a cikkíró, nem közli. Régi cikkek alapján vagy a szájhagyományból? Száz évvel az események után a kettő könnyen összekeveredik.

De folytassuk tovább Munkácsy aradi életét!

Gyöngyössy levele még egy fontos adatot tartalmaz: Munkácsy keveset keregett Albrechtnél, 2 forintnál többet nem tudott „összehozni.” A nyomort jókedvűen tűrte ugyan, de kosztja napi 15 zsemlye volt: 5 reggel, 5 délben és 5 este. Meleg ételhez olykor vasárnap sem jutott. A legények le is nézték, s elnevezték Zsemlés Miskának.

Hasonló élet rajzolódik ki Munkácsy önéletrajzából:

„Úgy éreztem, hogy napról-napra szerencsétlenebb vagyok, hiába néztem a jövőbe, mindenfelé el volt zárva az út. Még csak reményem sem volt, hogy megszabadulok attól a környezettől, amely napról-napra elviselhetlenebbnek tetszett. Nemcsak lelkileg, hanem testileg is megtörtem, összeestem. Így például hat hónapon át nem ettem meleg ételt, csak kenyeret, néha egy kis darab szalonnát, vagy sajtot és egy korty bort ittam hozzá. (Más fordításban: Persze, soha egy korty bort se.) Ez az életmód természetesen nagyon legyengített. A második év végén már egész rossz bőrben voltam, alig volt jártányi erőm és gyakran kiütött rajtam a láz, úgy, hogy dolgozni sem tudtam. Mi lesz velem? – aggódtam magamban. – A magad embere vagy, másra ne számíts – zúgott a fülemben állandóan nagybátyám figyelmeztetése.

Betegem, agyonhajszolva, összetörve visszaindultam nagybátyámhoz. Csak annyi pénzem volt, hogy éppen elutazhattam hozzá. Most már Gyulán lakott, ahol időközben nagyon jó állást szerzett magának.”

Ezzel elkezdődik Munkácsy életének gyulai időszaka.

»AZ ASZTALOSSÁG ÉS A MŰVÉSZET KÖZÖTT.« GYULA,
1861

Az ország politikai helyzete 1860-ban alaposan megváltozott. A rákényszerített Bach-rendszer nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, s Ausztria a külső és belső kényszer hatására feladta az önkényuralmat. Az október 20-án kiadott „Októberi diplomá”-ban ismét a megyékre bízta az ország közigazgatását.

Békés megye az elsők között szervezte újjá a megyerendszert. A megyei közigazgatás november 18-án megkezdte működését. A nemzet az 1848-hoz való ragaszkodását azzal fejezte ki, hogy a negyvennyolcas tisztviselőket helyezte vissza állásaikba. „Megható jelenet volt együtt látni a megye azon fiait – írja a szemtanú a tisztválasztó ülésről –, akik a hazáért küzdöttek, börtönt szenvedtek, és látni a választó közönség azon őszinte ragaszkodását és lelkesedését, mellyel azokat mintegy jutalmul a megye tiszt állásaira helyezte.”

A 48-as Radikál-párti Reök István is helyet kapott a megválasztott tisztikarban, noha 1848-ban nem Békés megyében élt. Már 1860. október 22-én Gyulán találjuk, ahol előbb a városi tisztikarban „tisztartó tanácsnok”, majd 1861 márciusától a megyénél „fizetéses törvényszéki táblabíró.” Otthagytta hát a gerendási tanyát, s 1860 utolsó negyedében Gyulán a Pacsirta utcán bérelt lakásba költözött.

Így került Miska Gyulára, amikor nagybeteg „hazajött” nagybátyjához.

„Nem mondhatom, hogy túlságosan szívesen fogadott. Fogalma se volt arról, hogy nyomorgok és beteg vagyok.

– Mit csináltál megint? – ordított rám. – Ilyen semmiség miatt otthagytad a helyedet? . . .

Másnap nagy lázam volt, s mikor ezt látták, gyorsan elküldtek az orvosért, aki váltólázát állapított meg és gondosan kezelte.”

Reök bácsi tehát Miska váratlan megjelenésében valami „Jugendstreik”-ot vélt, amire volt is már példa, amikor megszökött Lángi uramtól Békéscsabán, s csak az orvosi vélemény változtatta meg magatartását.

S talán ez a betegség mentette meg Munkácsyt a festészetnek. De erről inkább beszéljen ő, ahogy az *Emlékeimben* megírta: „Néha egész jól éreztem magam, csak gyenge voltam nagyon. Minden második napon aztán jött a láz és ezen az orvos sem segíthetett. Úgy feküdtem, mint az élő halott, tétlenül és nagyon unatkoztam. Rajzolni kezdtem, hogy valamivel eltöltsem az időt. Néha újra elfogott a vágy, hogy régi álmaim teljesüljenek és áhítattal bámultam a falon a metszeteiket. Egy szép napon a legnagyobbat és legnehezebbet leemeltem a szegről és boldogan nekiültem, hogy lerajzoljam.

Reök és Munkácsy lakása Gyulán
Fénykép

Az volt a baj, hogy nem élvezhettem nyugodtan ezt a gyönyörűséget, mert mindig az jutott eszembe, hogy ha meggyógyulok: visszaküldenek az asztalosműhelybe. Istenem, hányszor gyötört keservesen ez a gondolat! Így hát ne csodálkozzanak, ha bevallom, hogy nem is akartam meggyógyulni. Két lázas nap között mindig volt egy lázmentes napom, amikor zavartalanul rajzolhattam. Az orvos utasításait nem igen tartottam be, legkevésbé azt, amelyik az étkezésre vonatkozott. A láz után mindig nagyon éhes lettem, s bár az orvos megtiltotta, utána állandóan teleettem magam. Így húztam-húztam a betegséget, s arra használtam fel az időt, hogy a szobában levő összes metszeteket lerajzoltam.”

Szóval mégiscsak volt egy kis Jugendstreik Miskánál, s az álmainak élő fiatalembernek nem sok biztatásra volt szüksége, hogy jövőjét ne a gyalupad mellett képzelje el. S ezt a biztatást épp nagybátyja adta meg.

Egy este Széchenyi arcképét szedte le a falról. Két gyertya közé állította, s elkezdte rajzolni. Nagybátyja elment valahová, nagynénje aludni tért, így zavartalanul mélyült bele a munkába.

„Olyan boldog voltam, mint a szerelmes, akit végre magára hagynak a kedvével, s nyugodtan, zavartalanul élvezheti a boldogság édes perceit. Pontosan emlékszem erre az estére. Minden perc az eszemben van még, ahogy előrehaladtam a rajzolással. Milyen türelmetlenül vázoltam fel először a körvonalakat, aztán milyen boldogan kezdtem el, hogy a szakállat, a bajuszt és a szemet megrajzoljam... Lassankint kialakult a rajz és a papiroson megjelent Széchenyi feje, valóban hasonlított az eredeti képhez. Hirtelen megszólalt valaki a hátam mögött:

– Te még nem alszol?

A nagybátyám, ki közben hazajött. Félttem, hogy kikapok tőle. Ő csak odanézett a rajzomra, látszott rajta, hogy nagyon meg van lepődve és hosszan szemlélte az arcképet, amely már majdnem teljesen elkészült. Végre megszólalt örvendezőn:

– Nna! Talán még festő is lehet belőled! . . .

Egész éjszaka nem tudtam aludni és másnap újra nagy láz gyötört, de én csak reszketve és vacogó foggal motyogtam magamban: »– Talán még festő is lehet belőled! . . .«

Istenem, remélhetek-e ennél szebbet? Festő, festő! . . . Még nem is gondoltam rá, hogy valóban az leszek, de tudom, hogy ettől kezdve már nem firkáltam tovább össze-vissza céltalanul. Éreztem, hogy alaposan kell rajzolnom és nem azért, hogy csak az unalmat elkergessem. Komoly tanulmányzámba ment mostantól minden ceruzavonásom.

A láz nem múlt, s nagyon sok hónap telt el anélkül, hogy javult volna az állapotom. Arzént szedtem és sok gyümölcsöt ettem, de ezeken kívül minden mást is, amit az orvos megtiltott. Csak azért, hogy minél tovább a pusztán maradhassak, betegen, gyengélkedően. Közben megérlelődött bennem az elhatározás, hogy festő leszek. Az asztalosműhelyt már egészen elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetnek tűnt fel előttem az egész mesterség, ami elől bottal és kővel kergetnek. Nemsokára aztán a nagybátyám ezekkel a szavakkal fordult hozzám:

– Ha olyan szívesen rajzolsz, vehetsz egy-két rajz-órát, hiszen ezt a tudományt hasznodra fordíthatod mint asztalosmester is! . . .”

A mindig pragmatikus Reök Istvánra ismerünk e sorokban. Ha Miska ennyire szeret rajzolni, s ereje is van hozzá, ne csak kedvtelésből rajzoljon, hanem úgy, hogy haszna is legyen belőle. Reöknek ez a magatartása még gyakran előfordul Munkácsy és Reök István kapcsolatában.

„Örültem is, meg nem is az ajánlatnak. Megint a gyalupad mellé álljak? A fejem búbjától a lábam hegyéig elfogott az utálat. Most már beleszoktam a gondolatba, hogy festő leszek és nem akartam visszamenni az asztalosműhelybe. Mindenesetre nem ellenkeztem, gondoltam, a rajzórákat semmiképpen sem szabad elszalasztanom. Másnap nagybátyám elvitt egy Fischer nevű német festőhöz. Azt mondta, ez a legalkalmasabb mester, akitől sokat tanulhatok.”

Karl Fischer bécsi akadémiai festő 1857-ben került Gyulára, az akkor megnyílt rajziskolai állás betöltésére. 1856-ban ugyanis a helytartósági osztály utasítja a megyét, hogy tegyen eleget az előző évi rendeletnek, s a gyulai főelemi iskolában egy külön rajziskolát állítsanak fel, vagy a rajzot egy hozzáértő személy megfelelő tiszteletdíj fejében tanítsa. A felszólításra szervezik meg az iskolánál a rajz-tanítói állást, betöltésére Karl Fischer adja be pályázatát, amelyet el is fogadnak. A rajziskola a belvárosi (ma Petőfi téri) iskola földszinti termében működött. A mester azonban nem az iskolában lakott, hanem – az 1859. évi összeírás szerint – a 11. számú házban (ma Városház u. 25. sz.). 1861 tavaszán, amikor Munkácsy felkereste, négy éve lakott már Gyulán, de Munkácsy szerint egy szót sem tudott magyarul. Teljesen visszavonulva élt, egész nap alig mozdult ki műterméből: cégtáblákat, cégereket, szentképeket festett, a portrékat általában másolta.

„Leírhatatlan örömmel indultam el Fischerhez, egész úton gyönyörűséges tervek és gondolatok kergették egymást a fejemben. Elfogódva kopogtam be az ajtón, és mennyei hangnak tetszett az invitálás:

– Tessék!

... Vajon ki ő, aki megnyitja előttem a világ kapuját, s megmutatja az utat, amely bizonytalan cél felé vezet, de ellenállhatatlan varázs készletet, hogy csak induljak el rajta... – Tessék! – hangzott belülről egy éles hang, eszményképem hangja... Nem ábrándoztam tovább, rátettem kezem a kilincstre, kinyitottam az ajtót és beléptem a szobába. Óriási karosszékben ült a mester, a lába a levegőben lógott és pipázott. Valóságos füstfelhő vette körül, úgy, hogy alig látszott ki belőle.

Egy pillanatra semmit sem láttam a füsttől. Mikor már a szemem megszokta, észrevettem a bútorok körvonalait. És láttam, hogy festékes paletták, lécekre szegezett vászon, megkezdett vázlatok és az állványon egy munkában lévő cégér hever szerte-szét a szobában, s művészi rendetlenség uralkodik mindenfelé. Olyan művészi rendetlenség, amikor a festő rengeteget dolgozik, de nem ad el semmit. Valami jóleső, nagyszerű érzés fogott el. Boldogan szívtam be a levegőt, s úgy éreztem, hogy a nehéz, fojtó pipafüst rózsaszínű felhő, amely a sasmadár helyett magával ragad, s második Ganymedesként elrepít a végtelenbe. Olyan volt, mint egy korty víz, amit utolsó percben nyújtanak oda a szomjúságtól halálkórnak...

Ő volt hát a »mester«, akitől tanulnom kellett, s akit megkértem, hogy hetenkint három órát adjon nekem.

– Szívesen. Miért ne? ... – válaszolta.

Öt perc alatt megegyeztünk. A mester szűkszavú ember volt, de ha keveset beszélt is, annál többet pőfékelt és füstölgetett. Másnap papírt, ceruzát szereztem és úgy mentem el hozzá. Az öreg Fischer a sarokba vezetett, leültetett az asztalhoz és egy mintát tett elém, hogy másoljam le. Minden, amit magam körül lát-

Gyula központja Munkácsy idejében Békés Megyei Levéltár
Részlet a város 1859-i térképéről

1. Reök és Munkácsy lakása
2. Fischer rajziskolája
3. A Wenckheim-kastély
4. A gyulai vár

tam, a vásznak, a festék, az ecsetek, a gipszlenyomatok és paletták úgy zavarba hoztak, hogy nem is tudtam dolgozni. Őszintén szólva nem is voltam megelégedve azzal a mintával, amelyet elibém tett. Sokkal szívesebben kezdtem volna bele valami nagyobb, komolyabb dologba. Az órának gyorsan vége lett és Fischer atya nagyon rendszerető volt, egy perccel sem hosszabbította meg az időt. Mikor a mutató az óra végét jelezte, pontosan elbúcsúzott tőlem, nem várt egy pillanatig sem. Pedig olyan szívesen maradtam volna tovább is a műteremben, de ez a kívánságom csak nem teljesült!...

Mégis boldog voltam és borzasztóan lelkesített minden, amit nála láttam. Ott-hon folyton-folyvást rajzolgattam. Egy darab rajzoló-szenet loptam el a műteremből és már útközben telepingáltam a házak falát mindenféle emberi alakkal.

Mikor nem voltam lázas, pontosan jártam az órákra és hetenkint háromszor állandó látogató voltam Fischer mester műtermében. Örömmel és áhítattal jártam el ide, nem a tanítás miatt, hiszen az öreg úr édes-keveset foglalkozott velem, hanem azért, mert benne élhettem a műterem levegőjében, megfoghattam az ecseteket és a festéket, a kezembe vehettem a palettát és nézhettem, ahogy Fischer dolgozik. Az utóbbi élvezetben ugyan csak ritkán volt részem.”

Munkácsy nem említi önéletrajzában, hogy Fischernél nem csak ő tanulta a festészet első fogásait, hanem egy másik legényke, Kratochvill (művészi nevén Gyulai) László is.

Már Gyula monográfusa, Scherer feltételezte, hogy Munkácsy egyik legbensőbb barátja, Gyulai Laci is Fischernél kezdte a rajztanulást. E feltételezés bizonyítható. A két ifjú Gyulán kezdődő barátsága ugyanis Munkácsy távozása után is megmaradt, sőt néhány év múlva újra találkoznak Pesten, majd mindketten állami ösztöndíjjal kerülnek Münchenbe, az ottani festészeti akadémiára. Müncheni tartózkodásuk idején együtt is laktak. Elválásuk után levelezéssel tartották a kapcsolatot, s Gyulai egy 1871-ben írt levelében említi a Fischernél együtt töltött időket: „Kedves Barátom Miska! Ki hitte volna mikor együtt Fischerhez jártunk még zsenge korunkban, hogy majd oly nagy művész leszünk, az az letél...” Gyulai Laci a helybeli üvegkereskedésben kezdte pályáját, amit Munkácsy is megerősít, mert maga említi Laci „üveges korát” az említett levélre írt válaszában.

Fischer rajzórái után Miska még visszkerülhetett volna az asztalosműhelybe. Munkácsy élete azonban olyannak tűnik, mintha előre eltervezték volna, hogy neki Gyulán festővé kell válnia: a különös betegséggel járó unalom újra kiváltja benne a festészet iránti érdeklődést. Fischernél megismeri a műterem alkotásra ösztönző légkörét – elhatározza, hogy festő lesz –, s mintha csak erre az elhatározásra vártak volna, megjelenik az az ember, aki nem csak a festészet közvetlen környezetét adja tanítványának, hanem igyekszik beavatni a festészet műhelytitkaiba is, és elindítja gyorsan ívelő pályáján.

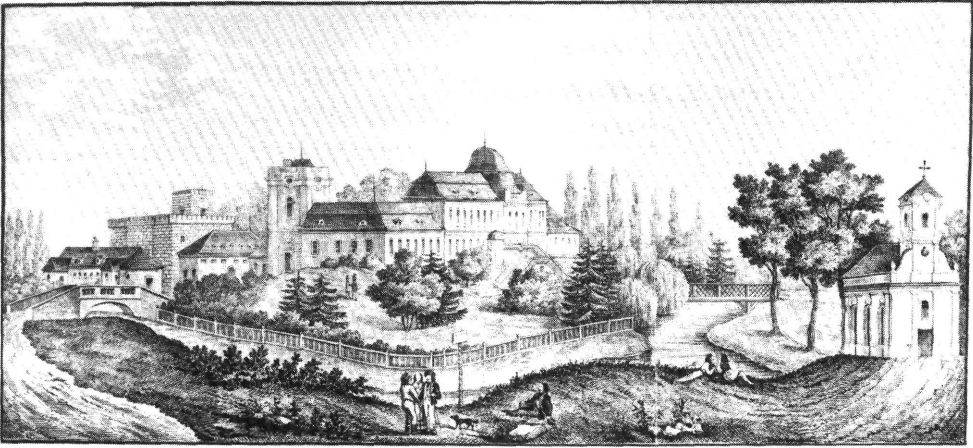
A szerencsés véletlennek ilyen egymásutánja kevés embernek adatik meg.

Alig hat hét óta járt ugyanis Fischerhez, amikor ismeretlen férfi lépett be a műterembe. Az első pillanatban meglepte a cigánycsendélethez hasonló rendetlenség, majd odament a mesterhez és bemutatkozott. Németül beszélgettek, Miska nem értette, miről van szó. Úgy látszik azonban, ő is szóba kerülhetett, mert az idegen feléje fordult, és magyarul kérdezte:

„– Szeret rajzolni?”

– Nagyon.

A gyulai kastély Munkácsy idejében

Metszet

Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most... Gyula, 1858

Elmeséltem neki, hogy hetenkint háromszor jövök Fischer mesterhez, de szívesen ittmaradnék akár örökre is.

Úgy látszik, az idegent érdekelni kezdte a dolog. Alaposan kikérdezett minden dolgom felől, aztán meghívott, hogy menjek el hozzá, s vigyem el összes rajzaimat.

Természetesen nem vártam sokáig és hamarosan felkerestem. A hónom alá szedtem minden munkámat és a kastélyba siettem, ahol éppen munka közben találtam a mestert. Óriási nagy teremben dolgozott, ahol semmi más nem volt, csak egy csomó portré a falon. Parókás ősök képei, eredetiek és másolatok. A mester láthatóan örült jövelemnek, megnézte rajzaimat és kijelentette, hogy bármikor szívesen lát, csak jöjjenek el hozzá és dolgozzam nála. Képzeltetik örömemet! Ettől kezdve, amikor csak nem volt lázam, mindig nála dolgoztam. Jóltevőmet Szamosy-nak hívták. Mialatt festegetett, meséltem neki életemről és sírva panaszkodtam, hogy vissza kell mennem az asztalosműhelybe.

– Dehogyan kell – mondta. – Hiszen olyan ügyes és tehetséges, hogy többre viszi, mint valami asztalos! . . .

Ezzel a mondattal dőlt el a sorsom.”

Nagybátyjának nem mondta meg nem várt szerencsését, aki így abban a tudatban élt, hogy neveltje jó kezekben van Fischernél. Miska pedig hamarosan beköltözött Szamosy műtermébe.

Jobb kezekbe nem is kerülhetett volna. Igaz, mestere nem volt nagy tehetség,

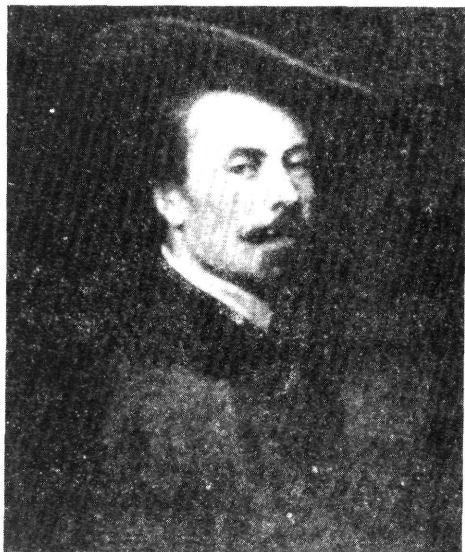

Munkácsy bemutatja rajzait Szamosynak
Fénykép Szamosy Elek? festményéről
Repr. Magyar Művészet 1938

de lelkiismeretes ember, aki ismerte a művészek feladatát: átadni az utódoknak mindazt, amit magának megszerzett. 35 éves volt Szamosy ekkor, még nőtlen ember. Előbb papnak készült, de a szabadságharc kitörésekor otthagya a bécsi papneveldét, és honvédnek állt be. A szabadságharc bukása után a bécsi festőiskolában tanult, majd Olaszországba utazott, hogy a festészet szülőhazájában tanulmányozza a régi itáliai mesterek művészetét. Itt vált a festészet lelkiismeretes képviselőjévé, „széles látókörű, józan ítéletű, nagyon fejlett ízlésű” emberré. Olaszországból hazatérve hívták meg a Wenckheim-kastélyba, így került 1861 tavaszán Gyulára.

A kastélyban hosszú ideig tartó munkára számított. Megszokta a vándorfestők változatos életét, a változó környezetet és a baráti kör új meg új csoportjait, amelyet – ha nem akart elvonultan élni – magának kellett kialakítani. Ezért tartja kötelességének a gyulai festőkolléga felkeresését.

Miska felfedezése örömet jelentett számára: felismerte ritka tehetségét, s az

Szamosy Elek
Festmény. Szamosy Elek?
Repr. Ilges

Gyulai László
Repr. Vasárnapi Újság 1911

Odry Lebel 1875-ben
Eredeti fénykép
Országos Színháztörténeti Múzeum
Fotóarchívuma

árva fiú csendes magatartása, a festészet iránti rajongása annyira megnyerte tetszését, hogy maga mellé fogadta.

Alig néhány hete lehetett Szamossynál, amikor új művészbarát jelentkezett a műteremben: Odry Lehel – Odry Árpád édesapja –, akkor még alig 24 éves ifjú baritonista. 1861 tavaszán Horváth György társulatával érkezett Gyulára. Szabad idejében szívesen festegetett, s Szamossyt megismerve megkérte, gyulai tartózkodása idején irányítaná előrehaladását a festészetben. Szamossynak tetszett az ajánlat, s ettől kezdve három hónapon át minden délután együtt voltak, s ha ideje engedte, délelőtt is felkereste a műtermet. Itt ismerte meg a nála hét évvel fiatalabb Munkácsyt, és 1908-ban közölt visszaemlékezésében aprólékos gonddal írja le együttlétük emlékeit.

Miska a kezdet kezdetén tartott még. A műterem egyik távol eső részében rajzolgatta a mintákat. Ha készen volt, új feladatot kapott mesterétől.

Odry Paolo Veronese egyik tanulmányfejét festette, a mester pedig bámulatos ügyességgel másolta a családi képeket. A két tanítvány gyakran megcsodálta a mester tudását, s hol egyik, hol másik jelent meg Szamossy háta mögött, elragadtatással szemlélve Szamossy munkáját. Néha egymás munkáját nézték meg. Szamossy időnként felállt, megnézte Miska rajzát, majd Odry festményét, s néhány megjegyzéssel illette munkájukat.

Miska nagy szorgalommal másolta a mintákat, de aztán az történt vele is, ami minden művésznövendéknél előbb-utóbb bekövetkezik: unta a rajzgyakorlatok egyhangúságát, a csak technikai feladatokat. Az alkotásvágy, amely a festészet-hez vonzotta, nem elégszik meg szolgálai másolatokkal, az igazi öröm mindig csak az önálló gondolatok több-kevesebb sikerrel való kifejezésében található meg.

„Kora hajnaltól késő estig szívvel, lélekkel dolgoztam. Nappal Szamossynál voltam és másoltam a portrékat, este aztán odahaza próbálgattam a magam lábán járni. Ahogy elnéztem nagybátyám lakásában a rézmetszeteket, az jutott eszembe, hogy ezek nem másolatok, hanem a művészek eredeti munkái! Feltettem magamban, hogy én se csinálok szolgálai másolatokat, csupa eredeti dolgokat fogok rajzolni. Egy-két új vázlatomat megmutattam a mesternek, aki egyik ámulatból a másikba esett, amikor végignézte azokat.”

Máskor nagy csatakép rajzolásához fogott – eléggé eredeti módon. A műterem sarkában régi történelmi könyvek heverték. Szamossytól elkérte a könyvek történelmi csatákat illusztráló képeit, s otthon egy nagy ív papirosra úgy rajzolta a csaták harcosait, hogy egy egészen új kompozíciót állított össze. Lassú, türelmes munka volt, eltartott egy egész hétig is. Bizony, kissé baj volt az arányokkal. A csatakép közepén ágaskodó paripán egy harcos vagdalkozott, de minden igyekezete ellenére is nagyobb volt, mint az előtérben harcolók. Szamossy nagy kacagással fogadta, de megdicsérte Miskát szorgalmáért.

A szorgalomnak meg is lett az eredménye. Odry megjelenése után hat héttel

A festegető asztaloslegény
Gyulai László akvarellje
Magángyűjtemény.
Repr. Művészet, 1963. 1.

Szamossy már közelebb ültette magához. Egyre nagyobb rajzokat bízott rá, s mind többet mondott el a festészet műhelytitkaiból. Megtanította őket nemcsak az ecsetmosásra, de a festővászon elkészítésére is, hogy segíteni tudjanak magukon, ha nem kapnának festővásznat. Nagy gonddal magyarázta a festmények aláfestését, a színek keverését és összhangját. Különösen szerette a nagy olasz festők festőmodorát elemezni.

Néha apróbb meglepetéssel is kedveskedett tanítványainak. Egy alkalommal Miskáról készített ceruzával igen találó portrét. Odryt nagyobb ajándékkal lepte meg: egy színpadi függönyt készített Odry jutalomjátéka alkalmára.

Az előfüggönyt először Szamossy festette meg kicsinyben. Egy nagy íves, szétnyitott függönyű oszlopcsarnokot ábrázolt, a csarnok bal oldalán Vörösmarty talpazaton álló szobra, a kép háttérében a Lánchíd Buda várával. A kész festményt Szamossy kockákra osztotta be. A terem falára kifeszítették a nagy vásznat. Ezt is kockákra osztották be, s erre kellett átmásolni a kis kép rajzait. Szamossy Miskára bízta a másolást. Miska egy állványon állva korommal, szénnel rajzolta a kezében lévő mintáról az előfüggönyt. Úgyesen dolgozott. A Vörösmarty-szobor azonban túlhaladta erejét, ezt Szamossynak kellett megrajzolnia.

A jutalomjátékra kész is lett a függöny. Tetszett Odrynak, s úgy látszik, a gyulai közönségnek is, mert – ha hihetünk a gyulai hagyománynak – még egy előfüggönyt készített Munkácsy, a Békés c. újság szerint „Munkácsy festette a műkedvelő társaságnak ma is (1900-ban!) használatban lévő és a gyulai várkastélyt ábrázoló előfüggönyét.”

Említettük, hogy Odry néha délelőtt is felkereste Szamossyt. Megtörtént, hogy korán érkezett a kastélyba. Ilyenkor a mester kinn sétált a parkban, mert folyt a műterem takarítása. Miskának volt ez mindennapi feladata, aki megjelent a kertben, ha befejezte a takarítást.

– Készen vagy, Miska?

– Kész – idézte vissza negyven év távolából Odry a rövid párbeszédet.

A színtársulat három hónap múlva eltávozott Gyuláról. Odry is elbúcsúzott barátaitól. Az élet változatlanul folyt tovább a kastélyban.

Odry visszaemlékezése még egy meglepetést tartogat: Munkácsy külsejének leírását. „Lieb Miska a bemutatáskor kék asztaloskötényt viselt. Ingujja fel volt gyűrve, mint aki munkát végzett. Egészséges, szép termetű, 14–15 éves (valójában 17 – C.I.), kék szemű fiú volt, bozontos szőke, égfelé meredő sűrű kreppszerű hajzattal, vastag szájszélekkel és szemöldöke fölött erősen kidomborodó husos homlokkal.”

Ez volt hát Lieb Miska, s őt idézi fel kissé ünneplősebb öltözetben özv. Dubányi Jánosné egykori elbeszélése: „Csitri lányok voltunk. Munkácsy fekete bársony kabátban, pepita nadrágban járt. Nagy sörénye volt, s vihogtunk rajta.”

Ha végigolvassuk Munkácsy önéletrajzát, elszorult szívvel vesszük pártfogá-

sunkba Miskát, aki másfél évtized alatt annyi szenvedést s oly kevés örömet élt át. Megható kép, de vajon igaz-e? Kétségkívül ez volt gyermekkorának lényege. Később is gyakran beszélt erről bizalmasabb barátainak.

Élete mégsem ennyire egysíkú. Nem szépíteni akarom Munkácsy gyermekkorát, csak kiegészíteni az általa megrajzolt életet.

Odry visszaemlékezése valamivel közelebb hozta hozzánk Miska hétköznapijait: Szamosy és Miska együttlétének baráti hangulatát, a műteremben dolgozó Miskát örökítette meg.

Egy másik visszaemlékezés az asztalosműhelyben lábatlankodó legényt fedezi fel. Az elbeszélő Portörő Károly maga is asztalosinas volt, Munkácsynak öt évvel fiatalabb kortársa: „Az öreg Portörő úgy emlékszik vissza Miskára, mint aki 'tudományos' volt – írja a Békés 1935-ben, megszólaltatva az öreg mestert – s inkább rajzolt, mint a mesterségét folytatta. Minduntalan faképnél hagyta a műhelyt és Gyulát s megugrott Békésre meg Csabára. 'Csak hajkurászta a mesterségét Miska' s gondolata mindig csak azon volt, hogy mit és hogyan rajzoljon le s elég volt neki csak meglátni valamit, 'már firkantotta is, olyan fráter vót' ... s mikor Oláh György asztalosmesternél a kapu alatt a koporsókat festette, vetvén rájuk az ornamentumot, mert akkor festették és nem papirból ragasztották, Miska vidáman fütyörészett és betyárkodott. Fütyörészett és betyárkodott, ha gondolatban is, nem sokat törődve vele, hogy örökhajlékon futkároz az ecsetje. Koporsó, tulipános láda, igencsak egyre ment nála, ha kedve jött fütyölt, vagy törte a fejét a 'fráter', hogy mit kellene 'firkantani' ...”

A visszaemlékezés stílusa, szóhasználata lehet egyéni – s ebben az esetben nagyon is érezhető az öreg asztalosmester hirtelenkedő természete –, de a kiérezhető valóság mégiscsak Munkácsy életének egy sajátosan gyulai vonása: a mesterségét csak 'hajkurászó' asztaloslegény alakja. Ne feledjük! Portörő 12 éves inas volt, akiben így rögződött Miska különös asztalossága: egyszer jelen volt a műhelyben, máskor meg „megugrott” onnan. Így csak az viselkedhetett a céhvilágban, aki nem volt leszerződve, s csak szórakozásképp, unaloműzéseképp ment le az udvar végi műhelybe, amely bérelt lakásuk udvarán volt.

Első pillanatban ellentmond ennek Munkácsy önéletrajza: „Az asztalosműhelyt elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetmesének tűnt föl minden emlékem mesterségemről ...”

A mesterség „hivatalos” részét valóban elfeledhette, de az asztalosműhelyt aligha. A gyulai szájhagyomány ugyanis erősen állítja, hogy Munkácsy „inaskodott” Gyulán. Ennek első írott emléke a Békés egyik cikke 1900-ból: „... itt dolgozott mint asztaloslegény, festette a tulipános ládákat, amelyekből régi gyulai földműves családok körében számos darab található.” Néhány évtized múlva ugyancsak a hagyományra hivatkozva állítja Kohn Dávid újságíró, hogy sokat dolgozott Oláh György asztalosmesternél tulipános ládákat festegetve. Régi gyu-

lai családok emlékezetében gyűjtésem idején – mintegy harminc éve – élt ez a hagyomány. Magam is beszéltem olyan emberrel, aki 1905 körül hallott Munkácsy gyulai asztalosságáról. Egy másik, akkor már 90. évét is meghaladó egykori asztalosmester Munkácsy után húsz évvel került Oláh György műhelyébe. Szerette a mesterségét, s kis játékbútorokat készítve igyekezett minden bútordarab elkészítését megtanulni. A mester meg is becsülte szorgalmát, s egy alkalommal azzal dicsérte meg, hogy „lassan olyan ügyes leszel, mint Munkácsy volt.”

S ha még mindig kételkednénk, hogy Munkácsy nem feledhette el az asztalosságot, mert Oláh György műhelyében mindennapos volt, szólaltassuk meg Oláh György unokáját, akivel még gyűjtésem idején beszélhettem: „...csak arra emlékszem, hogy nagypapa nagyon haragudott rá, mert mindent összefirkált.”

Bebizonyítsuk azt is, hogy Munkácsy szeretett firkálni? Maga említi, hogy Csabán mennyire csábították a fehér deszkák a rajzolásra, amit azonban rögtön le is gyalult. Gyulán Fischertől hazafelé a házak fala csábította firkálásra, sőt Aradon is haragudott rá Albrecht, mert mindent összefirkált.

Azt hiszem, minden kételkedés nélkül elfogadhatjuk a Munkácsy asztalosságáról fennmaradt hagyományt – egy kis helyesbítéssel.

A visszaemlékezők természetesen vették, hogy a műhelyben foglalatostkodó Miska inas vagy legény lehetett. S itt tévedtek. Munkácsy nem volt és nem lehetett inas, sem segéd. Ezt nemcsak hónapokig tartó betegségével bizonyíthatjuk, hanem Odry visszaemlékezésével is, akinek feltűnt, hogy Miska sohasem járt munkába, mindig Szamosynál tartózkodott, „tehát már nem volt asztalosinas” – állapítja meg.

Mi tehát a valóság? Portörő visszaemlékezése egyszerűen a lakásuk udvarányszabadon élő Miska alakját eleveníti meg. Mennyire egyszerűbb ezután a „tudományos” Miskát elképzelnünk, aki csak „hajkurászta” a mesterségét, és „már firkantotta is”, ha meglátott valami érdekes témát. A füttyörésző Munkácsy is valóság, s még felnőtt korából is ismert, hiszen nem egyszer szórakoztatta ezzel vendégeit.

Munkácsy ugyan nem említi, de bizonyítható, hogy ebben az időben ki-kijárt nagybátyja gerendási birtokára is. A hagyomány szerint Reök bácsi küldte ki néha, hogy a béreseket ellenőrizze, maga a megyei ügyekkel volt elfoglalva. 1861-hez fűződnek első gerendási emlékei, s ebből az időszakból maradtak fenn első rajzai. Később – 1862-ben és 1865-ben – ismét visszatér Gerendásra, de akkor már nagybátyjával együtt kinn is lakik, így gerendási tartózkodásával kapcsolatos emlékei közül az 1861-ben történtek több-kevesebb biztonsággal elkülöníthetők.

Ezek az emlékek az örökké rajzoló Miska alakját idézik.

Rendszeres rajzórákat ugyan még Aradon, Nagy Péter rajziskolájában kezdett venni, de „főfoglalkozásává” csak Gyulán vált a rajzolás. Érthető hát, ha régi szenvedélyének hódolva örökké témát keresett, s alig törődött mással. Első meg-

maradt vázlatkönyve is ebből az időből származik, benne nem egy rajz keletkezése bizonyítja, hogy 1861-ben rajzolta. Köztük a „Reök bácsi kunyhója” címűt 1861. május 30-án – nyilvánvalóan Gerendáson. Ehhez a rajzhoz fűződik a legismeretebb hagyomány:

Nyár küszöbén jártak. A gerendási birtokon a munka dandárja közeledett – szükség volt Miska jelenlétére, hogy a béresek munkáját vigyázza. Ő azonban ahelyett lerajzolta a csősz kunyhóját. Itthon megmutatta a rajzot nagybátyjának, akiből azonban előbb a gazda bosszankodása tört ki: „Kutya terengette, hát még most se igazították helyre a vityilót!”, s csak aztán értékelte Munkácsy ügyességét. A rajz mindenesetre megmaradt, a kis történet pedig nagyszerűen mutatja Miska és nagybátyja két külön világot.

Zsilinszky szerint „Munkácsy különösen szeretett a pusztán lakni. Ha csak tehette, kiment, azon cím alatt, hogy segít a gazdaság körül. De az ő segítése abban állt, hogy verebekre lövöldözött, madárfészket keresett, lóháton nyargalászott, tejes köcsögöt és befőttes üveget vizsgált – és a szomszéd bérlők lányainak udvarolgatott.”

17 éves volt.

A Gerendásra kijáró Miskáról szól a már említett Vidovszky feljegyzése: „Nyáron kinn lakott Gerendáson a tanyán, de azért gyakran be is jött, s mint Pista bácsi mondá, ott sem lehetett használni, mert egy alkalommal, mikor éppen nyomtatás volt, Miska a szerűn nem volt lelhető, hanem benn volt a szobában egy öreg béres fiának lerajzolásával foglalkozva, ki igen jó modellnek vált be, mert roppant csendes volt.”

Úgyancsak korai gerendási történetnek tekinthetjük Munkácsy esetét az ottani betyárokkal. A történetet Lázár Béla jegyezte fel:

„Mielőtt Szamosyhoz került volna, betegeskedvén, Gyulán tartózkodott. Nagybátyja a gazdaságban, Gerendáson foglalkoztatta. Szabad idejében azonban szenvedélyesen rajzolgat. Egy kis kalandját beszélte el nekem egykori szomszédnője, egy szakiskolai felügyelő özvegye.

Abban az időben nagyon elszaporodtak az alföldön a szegénylegények. Munkácsy nagyon szeretett volna egyet elevenen látni, mind azon törte a fejét, hol találhatna ő egy ilyen igazi betyárra. Hallja aztán, hogy a gerendási csárdába gyakorta betérnek ilyen vendégek. Felkeresi hát a csárda Fikker nevű bérlőjét, s megkéri, hogy egy este, ha szegénylegény vendégei lesznek, küldjön érte, mert szeretne egy ilyen lerajzolni.

A kocsmáros megígérte, hogy tudatja vele a jó hírt: Itt vannak a betyárok. Csakugyan megérkezett egy csapat, szíverősítőt kaptak be egy új vállalkozás előtt. Miska hírt vesz, odamegy, leül egy sarokba és elkezd rajzolni az egyiket, akinek a fizimiskája különösen jellegzetesnek tetszett. Egy ideig nyugodtan dolgozhatott, a legények rá sem hederítettek, de aztán az egyik, akit Miska erősen

szemügyre vett, feláll és odamegy hozzá, megnézi, mit csinál ott ez a legényke? A kocsmáros észrevette, sietett Miska segítségére és biztosította emberét, hogy Miska egy ártatlan rajzoló s a legény mintha megnyugodott volna. De a bandavezető élt a gyanúperrel. Hiszen erről a rajzról – mondja – emberemet fel lehet ismerni. Talán a vármegye számára csinálja az a gyerek a rajzot! Egykettő! Miskát kipenderítették a kocsmajtón. A rajzot szétszaggatták, s utánahajították. Még ugyancsak örülhetett, hogy épkézláb menekülhetett.”

A történet nyilvánvalóan hiteles. A helyszínt azonban aligha tudjuk megrajzolni. Fikker György nevű csárdabérlő valóban élt, 1855-ben a szentmiklósi csárdában találjuk, de később nem találkozunk a nevével. Egy adatközlő szerint Fikker-csárdának a nagygerendási vagy Inkey-csárdát nevezték. Reökhöz sokkal közelebb volt a kisgerendási csárda, melyet 1860-ban egy Wagenhoffer nevű cipész bérelt, s közel volt az Apponyi-majorsághoz. A másikat, Steiner egykor a betyárok miatt rossz hírű csárdáját a betyárüldözés idején megszüntették. Ez épp a Reök-birtokon lehetett. A betyárok jelenléte is bizonyítható, mert a megye október 5-én körjáratot rendel el ellenük, hogy megpróbálja kézrekeríteni a 9 főből álló betyárbandát.

A vázlattomb rajzai mellett Munkácsy egyéb műveiről is tudunk, így első festményének tartott Madonna képéről. 1861-ben Békéscsabán több képet rajzol. A Szulimán család jó ismerőse volt Reöknek. Szulimán István szintén gerendási bérlő volt, fia, Ödön Munkácsy aradi pajtása. Most a kisebbik fiút, Ákost rajzolja le a jegyzet szerint Szulimánék Gyulai úti házában 1861-ben. Ismertebb a Szulimán Jolánról készült rajz születése. Fia – ifj. Bartóky József – a századfordulón maga mondta el az édesanyjáról készült kép történetét: Munkácsy sokszor megfordult házukban Reök Istvánnal és még inkább egyedül. A fiúkkal jó barátságban volt, akik nem gúnyolták művészi hajlamaiért. Egy ilyen alkalommal megkérte édesanyját – akkor még Szulimán Jolánt –, engedné meg, hogy lerajzolhassa. „Édesanyám szívesen vállalkozott erre, s mialatt Munkácsy rajzolt, évdött vele, hogy gyöngyöket a nyakán szépen megrajzolja ám! Munkácsy elkészült a rajzolással, s volt nagy nevetés, hogy egypár gyöngyszemet csak azért is négy-szögletesre rajzolt. Az arckép hasonlósága ellen nem volt kifogás, és a képet be is rá mázták. A kép azóta megszakítás nélkül a mi tulajdonunkban van.”

Gyula, Csaba, Gerendás a tanúi Munkácsy életének 1861-ben.

S most adjuk át a szót ismét Munkácsynak!

„Csakhogy a láz nem múlt el, s napról napra gyengébb lettem. Néha összeestem, elájultam, de mindez csak élesztette bennem az új lángot. Nagybátyám végre is aggódni kezdett folytonos betegeskedésem miatt, s megunta az orvos egyhangú receptjeit. Kijelentette, hogy ő maga fog meggyógyítani: homeopátiikus módszerrel, amellyel – szerinte – csodákat lehet elérni. (A homeopátiikus gyógymód lényege az, hogy olyan gyógyszereket alkalmaznak kis mennyiség-

*Minth szemeimnél igazolam, hogy az
fenti, Szulimán ákosról ábrázoló képet
Munkácsy Mihály rajzolta, 1861-ben.
Békéscsaba-i gyűjtemény. 967. sz. hárból.
Békéscsaba 1913. 12/15. Szulimán Ákos*

Szulimán Ákos, a kép születését bizonyító jegyzettel
Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

Szulimán Jolán arcképe
Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861
Szőnyi István Emlékmúzeum, Zebegény

ben, amely nagyobb adagban az egészséges szervezetben a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenséget hoz létre. Fénykorát épp Reök idejében érte – C. I.) „A házi gyógyszerútból orvosságot adott, amit bevettem és megparancsolta, hogy koplaljak. Nagyon éhes lettem. Átkutattam a konyhát és a szekrényeket, végre is felfedeztem egy nagy fazék káposztát. Megkóstoltam, bizony nagyon jól esett. Élet és halál közt választottam. Koplaljak tovább, vagy haljak meg a káposztától? Csak rövid ideig gondolkoztam, s az utóbbi jobban tetszett. Óriási étvágygal gyorsan nekiláttam a nagy fazék káposztának.

Csak vártam a hatást, de a halál nem jött, sőt csodálatos módon a láz is elmaradt. Két, három nap is elmúlik, s még mindig nincs itt a láz! Öt, hat nap – és csak nem jelentkezik! Nagybátyám tombolt örömeiben, mert azt hitte, hogy az ő cso-

dagyógymódja segített rajtam. Sejtelve sem volt a fazék káposztáról...Csak nagynéném tudott a dolgról, aki halálos izgalmakat állt ki a káposztaevés után, mert nem tudta, hogy mi lesz a vége. Mikor aztán minden jóra fordult, előállott a titokkal és leleplezett nagybátyámnak, aki dühösen kifakadt:

– Nem lehet tudni semmit. Nem biztos, hogy a káposzta gyógyította meg, valószínűbb, hogy a csodakúra!...

A fő az, hogy tényleg meggyógyultam. Csak nem akartam erősödni és az ájulások nem múltak el. Vissza kellett volna térnem a gyalupadhoz. Legalább is nagybátyám rám rivalt egy reggel:

– Micsoda? Nem akarsz menni?

– Nem.

– Miért nem?

Gőgösen feleltem erre:

– Mert festő vagyok...

Képzeltetik, hogy milyen arcot vágott.

– Mit mondtál? – Festő?... Tán megbolondultál?

– De bácsikám, hiszen te is mondtad, hogy még festő is lehet belőlem...

– Ostobaság! Hát komolyan vetted?...

– És Szamossy mester is azt mondta... – próbáltam közben megjegyezni.

Elmeséltem, hogy megismerkedtem Szamossyval, aki biztatott és ösztönzött, hogy ne csüggedjek, mert szép jövő vár rám. Reök bácsi nagyon meglepődött. Egészen oda volt, hogy milyen szilárd az elhatározásom. Aztán ijesztgetni kezdett és előadást tartott a festészetről és a művészetről, a pálya összes nehézségeit leírta, tanulásról, szorgalomról beszélt, történelemről, esztétikáról, anatómiáról, távlat-tanról és általános műveltségről, amely nélkül festő nem boldogulhat. – Éveken át kellene szorgalmasan tanulnod – tette hozzá – hogy festő legyél!...

Ha tudtam volna, hogy nagybátyámnak igaza van, talán meghajoltam volna akarata előtt. De nem is sejtettem a valót és gyerekes ártatlansággal hazudtam neki, hogy Szamossy mindezt már elmondta. Egyébként már értek is a festészet-hez, ceruzával nagyon jó portrét rajzolok és hogy mindezt bizonyítsam: megkértem nagybátyámat, hogy üljön nekem modellt.

Szegény ember. Tulajdonképpen igaza volt, mégis belekerült a csapdába, ahonnan nem tudott kiszabadulni. Ő tudta, hogy milyen nehézségekkel jár a festő pályája. De azt már nem érezte, hogy a festő könnyen elviseli a nehézségeket.

Elfogadta ajánlatomat. Először is megmutattam neki összes vázlataimat, amelyekről nem is tudott. Elibe tettem az albumot, s ő a ceruzarajzokban felismerte a szolgálót, a szomszédokat, a susztert, a házakat és az utcasarkot. Most már nem volt más hátra, mint az, hogy saját arcképe jól sikerüljön. Rögtön megkezdtem a munkát. Csak nagynénémnek volt egy-két kifogása, mindenki más el volt ragadtatva. A suszter nagyon dicsérte:

– Szakasztott a Reök úr! Éppen olyan! Mintha csak a szájából köpte volna ki! . . .

Nagybátyám – mit tehetett egyebet – a fejét csóválta és beleegyezett:

– Isten nevében, legyen! Csak azt mondd meg, hogy akarsz megkezdeni? Hiszen jól tudod, hogy nem áll módomban az anyagi támogatás! . . .

Ez volt a legkisebb gondom, nem is törődtem vele. Nagybátyám végzését szentesítette a doktor határozata is, aki alaposan megvizsgált és kijelentette, hogy valóságos veszedelmet jelent, ha visszaküldenek a gyalupadhoz. Olyan gyenge vagyok, hogy el se bírnam a szerszámokat! . . .

Végre . . . Végre . . .

Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem abban a pillanatban, amikor eldőlt, hogy nem leszek asztalos! Nem, nem, soha többé! . . . Ez a kísértet, amely legédeesebb álmomat is megzavarta, egyszerre eltűnt, elszállt örökre! Szerettem volna az egész világnak odakiabálni:

– Nem leszek asztalos!

De csak magamban mondogattam, hiszen a világ úgyse sokat törődött volna velem.

Most hát megnyílt előttem a pálya, s a gyerekkor ártatlan álmodozása valóra vált. Természetesen azt nem is sejtettem, hogy mi lesz belőlem, milyen festő leszek. *Csak* festő akartam lenni, aki dolgozhat. Ez volt egyetlen kívánságom. Művészi törekvésem nem terjedt túl azon, amit eddig láttam, ahol egy nagy teremben a mesterem másolta a képeket. Szamosy ugyan gyakran mesélgetett nekem híres festőkről, Tizian-ról, Veronese-ről, Michel Angelo-ról és arról, hogy van egy úgynevezett festőművészeti akadémia, ahol remekműveket látott és örökbecsű képekről mesélt, miközben egyre festett és én ott álltam mellette és azt hittem, hogy mindaz, amiről szólt, éppen olyan, mint drága, aranyos mesterem sok-sok képe. Azt hittem, hogy ő éppen olyan híres, mint azok. Csak csodáltam és úgy éreztem, hogy az elmúlt világban lehetett sok nagy festő, de az élők között egyedül ő számít: Szamosy mester!

Folyton dolgoztam, s különböző tanulmányokat rajzoltam, amiből azt hittem, hogy később nagy hasznom lesz. Reggel öttől nyolcig történelmet, nyelvtant és mythológiát tanultam – mindenből csak egy keveset. Nyolc órától tizenkettőig természet után, vagy gipszfigurákat rajzoltam. Délután anatómiával foglalkoztam és estefelé tervezgettem. Az idő gyorsan múlt, nagyon gyorsan. Szamosy már befejezte munkáját a Wenckheim-palotában és útra készülődött. Elhatároztam, hogy vele maradok, akárhová megy is.

– Miből fogsz megélni? – akadékoskodott nagybátyám.

– Még nem tudom, de majd csak lesz valahogy! . . .

Nemsokára azután Szamosy tényleg elutazott, én Gyulán maradtam és vártam az értesítést, hogy hová menjek utána.”

Munkácsy sorsa eldőlt. A szerencse mellépártolt az árva asztalosinasnak: olyan irányítót adott neki, aki rábírta a rendszeres, kitarító munkára, s aki tanácsaival, bátorításával igyekezett beleoltani a felemelkedéshez szükséges akaratot. A véletlen elvezette a művészpályára, a többi már akarat és szerencse dolga volt.

Mi lett volna Munkácsyval, ha betegsége Gerendáson vagy másutt folyik le? Ha nincs Fischer s főképp Szamosy? Utat tört volna akkor is a művésztehetség, vagy elkallódott volna ugyanúgy, mint száz meg száz parasztszeni, akik nem tudtak felemelkedni az ismeretlenség homályából, s lett belőlük pusztai faragóember vagy falusi ezermester?

Munkácsy maga is érezte, s nem egyszer kijelentette, hogy élete szerencsés alakulása Gyulán dőlt el.

Szeretett mestere iránti háláját pedig egész életében hangoztatta. Ez a hála ösztönözte írásra, amikor Szamosy szerepéről téves nézetek láttak napvilágot az újságokban, s válaszul megírt egy rövid életrajzot a Vasárnapi Újságban. Máskor Szamosy fiának útját egyengette a festészetben. Hálájának legszebb kifejezését azonban akkor adta, amikor dicsőségének tetőpontján állott.

1882-ben Magyarországon is bemutatták Krisztus Pilátus előtt című képét. A nagy eseményre az akkor már világhírű mester is hazajött. Az egész ország ünnepelte, egymást érték a fogadások. Február 20-án a Hungária Szálló nagytermében rendezett lakomán az ország vezetői köszöntötték. Munkácsy egy pillanatra megszakította a pohárköszöntők sorát:

„Uraim! – szólalt meg megindultan –. Legyen szabad most a szívnek is megadni a maga jogát és hallatni a hála érzetének hangját. Van itt közöttünk egy férfiú, kinek én sokkal, nagyon sokkal tartozom. Midőn az asztalosság és a művészet között állottam, sorsom oly ember közelébe vetett, ki jobban ismert engem, mint én ismertem magamat. Ez Szamosy Elek úr! Ő biztatott, ő tanított a művészet ábécéjére. És itt egy őszinte vallomást kell tennem. Ismerem szerénységét; nem akarom megsérteni. De legyen szabad nyilvánosan megmondanom, hogy úgy szólván neki köszönhetem, ami vagyok. Az ő egészségére emelem poharamat. Sokáig éljen!”

Minden szem Szamosy felé fordult. Az ősz mester válasza Munkácsyt igazolta: egyszerű szavak, telve szerénységgel:

„Uraim! Az öröm és kitüntetés e magasztos percében eszembe jut az egyszerű csikszéki gazda, ki elvitte Károlyfehérvárra fiát tanulni. Ott megmutatta neki a nagy püspöki rezidenciát s azt mondta: Ha te jól tanulsz, ez mind a tied lesz. A fiú hozzáfogott a tanuláshoz és pedig oly sikerrel, hogy később Erdély egyik legtudósabb és legnépszerűbb püspöke lett. Midőn én egykori kedves tanítványomat látom, a csikszéki gazda jut eszembe.

Én vezettem őt be a művészet templomába, megmutattam annak kincseit,

mert magam azokkal nem bírtam s azt mondtam neki: igyekezzék azokat elsajátítani. És ő püspök lett.”

Ez volt Szamosy és Munkácsy igazi emberi kapcsolata.

*

Munkácsy gyulai tartózkodásával kapcsolatban többen említik, hogy Miskát gyakran látták egy Gyulán állomásozó katonafestővel, akivel kijártak a város szélére cigányokat rajzolni.

A Békés 1900. szeptember 30-i száma is megemlékezik egy „Peeres” nevű ulánus ezredesről, aki nagy műbarát volt, maga is festetett, és – a szerző szerint – sokat foglalkozott Munkácsyval és Gyulai Lászlóval. (A helyi újságokban igen sok a tévedés, gyakran kevernek össze emlékeket, „elegyítik” az emlékanyagot. Vonatkozik ez majd minden vidéki lapra. Itt a Peeres név csak hasonlít az eredetire, s Gyulai Laci is minden bizonnyal Munkácsy barátsága révén került be a történetbe.)

A Művészet nyolc év múlva részletesebben ír Karl Berres és Munkácsy kapcsolatáról: „A festő-katonatiszt különös típusa volt a múlt századbeli osztrák festőművészetnek. A háborús, mozgalmas évek fölvirágoztatták a katonai genre-t; a béke beköszöntével e műfaj nemsokára ismét eltűnik. A katonatiszt kivetkőzik az egyenruhából, a művész néha megmarad.

Ezek közé a Magyarországon járt festő-katonatisztek közé . . . tartozott a Pettenkoffennel (osztrák festő, a szolnoki művésziskola egyik létrehozója – C. I.) egyidős Berres is . . . végig hadakozta Dél-Európát, összeköborolta az egész kontinenset s tábornoki ranggal vonult nyugdíjba.”

A cikk írója (R. D.) nemrég beszélt e „négyzögletes tömbhöz hasonló hatalmas”, 85 éves tábornokkal, s kiderült, hogy Munkácsyhoz is volt némi köze.

Berres Békés megyében, Gyula és Csaba körül állomásozott. Szabad óráiban ki-kijárogatott a mezőkre, s akkor először hódolt nemesebb szenvedélyének: a festészetnek. Ilyen alkalommal, amint el volt merülve munkájában, megszólítja őt egy suhancformájú, rossz gúnyájú legény s bevallja nagy restellkedés között, hogy ő is szokott néhanapján szabad idejében eképpen rajzolgatni. Szavainak illusztrálása okából elő is húzott kabátja belső zsebéből egész sereg rajzot, tanulmányt, vázlatot. Berres kézbeveszi őket s meglepetten rivallt a fiúra:

– De hiszen fiú, te művész vagy, vagy legalább azzá kell lenned, az Isten is annak teremtett.

Szegény Miska legény kételkedve rázta a fejét:

– Nem hiszem én azt kérem alássan, a tiszt úr csak tréfálkozik velem.

– Nem tréfa ez, hanem komoly valóság – hangzott a válasz. A gyalupadot ott kell hagynod, hamar, amiként lehet. Rajziskolába kell lépned, hogy festő válhassék belőled. – Ennyiből állott a tanács.

Néhány évvel később, 1866-ban Berres Münchenben Piloty iskolájában látogatta meg egy barátját. Ott találta Munkácsyt, aki elmondta elégedetlenségét Pilotyval, s Párizsba akar szökni. Berres Düsseldorfot ajánlotta, s ott Knaust.

Később Párizsban találkoztak, s mikor Berres meglátta Krisztus Pilátus előtt című képet:

„Szót sem szóltak.

Az ötven éves ember nyakába borult fiatal barátjának, s mindketten zokogtak.

Így végződött a békési epizód.”

Ha talán ki is van színezve a történet egy-egy részlete, ha négy évtized távlatából nem is pontos az emlékezés, a történet magva mindenképp hiteles: Munkácsy és Berres valóban találkoztak Gyulán, s a 23 évvel idősebb katonatiszt barátsága nem volt hatástalan Munkácsyra. Hogy Munkácsy nem említi ezt az *Emlékeimben?* Sokmindent nem említi ő, ami nem tartozik az események fő vonalába. Márpedig Gyulán a két döntő mester Fischer és főleg Szamosy volt. Fischer is csak azért, mert nála találkozott Szamosyval, különben ugyanúgy kimaradt volna az önéletrajzból, mint az aradi Nagy Péter.

*

Említettük, hogy Munkácsy egy albumba gyűjtötte Gyulán készült legjobb rajzait. Ezt az albumot tette nagybátyja elé, amikor meg akarta győzni arról, hogy

Parasztmenyecske gyermekkel
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr. Pogány 1938

tud rajzolni, s aki felismerte benne a szolgálót, a szomszéd susztert stb. Félrett kincsként őrizte élete végéig.

Szűkebb baráti körben megmutatta az albumot, de a nagyközönség előtt 1897-ig egyetlen rajza vált ismertté, a gyermekét ölében tartó parasztmenyecske, mint Munkácsy első rajza. 1897-ben egy párizsi művészeti folyóiratban mintegy tíz rajzot tesznek közzé a gyűjteményből, s négy évtizeden át ez a tíz rajz volt ismeretes. Az albumot elveszítettnek hitték. Malonyai Dezső még az eltűnés pontos körülményeit is leírja. 1938-ban azonban Pogány Kálmán báró Hatvany Ferenc gyűjteményének rendezésekor megtalálja, s nyilvánosságra is hozza az album tartalmát. Huszonegy 30,5 × 23,8 cm nagyságú fehér sima lapból áll az album, egyik keskeny oldalán összefűzve. A rajzok vonalzóval keretezettek. A rajzok közül 15 ceruzával, 5 tollal, egy (a gyulai vár) szénnel készült.

A rajzok sorrendje és elnevezése a következő:

1. Parasztmenyecske gyermekével. Rajta jelzés: „M. Munkácsy B. Gyula 1861.” A lap alsó szélén: „Premier dessin de Munkácsy en 1861.” (Munkácsy első rajza 1861-ben – C. I.). Mindkettő Munkácsy írása, de későbbi időből.

2. Paraszt szolgáló.

3. A gyulai vár.

4. A lovag látomása.

5. A kiásott csatabárd.

6. Két arcképtanulmány.

7. Magyar vezér.

8. Juhászlegények.

9. Lólegeltetés.

10. Mester uram felolvas.

11. Szomjas szegénylegény.

12. Tehénfejés.

13. Szalonnapiítás.

14. Reök bácsi kunyhója. Jelezve lent jobbra: „Rajzolta Lieb Miska 861. május 30.”

15. Tömlöcbe zárt boszorkány.

16. Rom. Jelezve lent jobbra: „Lieb Mihá. . 861. Juli. 23.” Valószínűleg a gyulai vár egy részlete.

17. Hazatérő aratók.

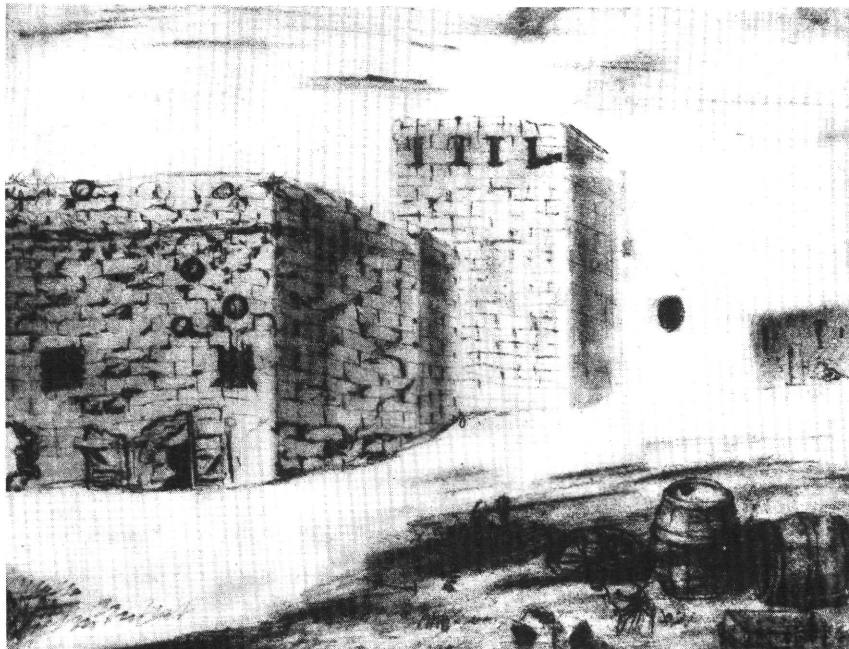
18. Drapériatanulmány.

19. Aradi gimnazista.

20. Munkácsy édesanyja.

21. Botra támaszkodó férfi.

A gyulai vár
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Szénrajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Jubászegények
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

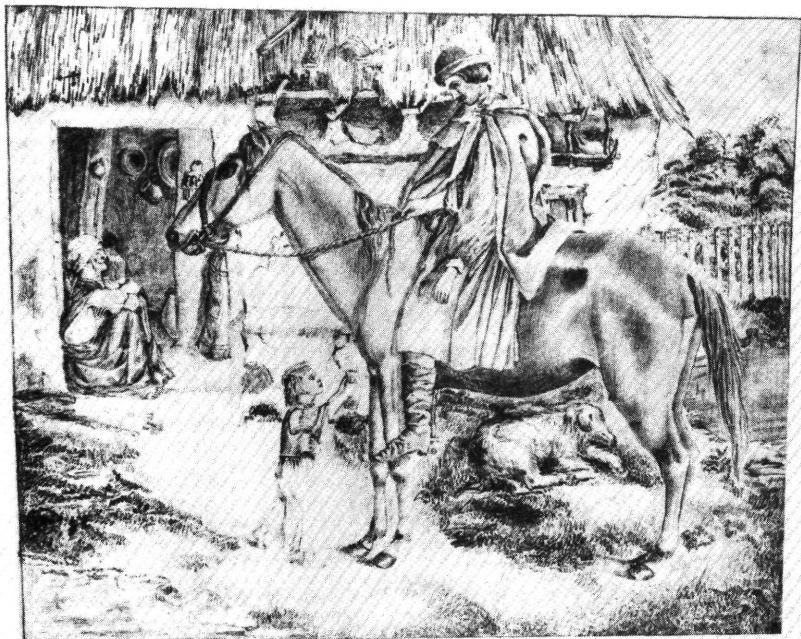

Lólegeltetés
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

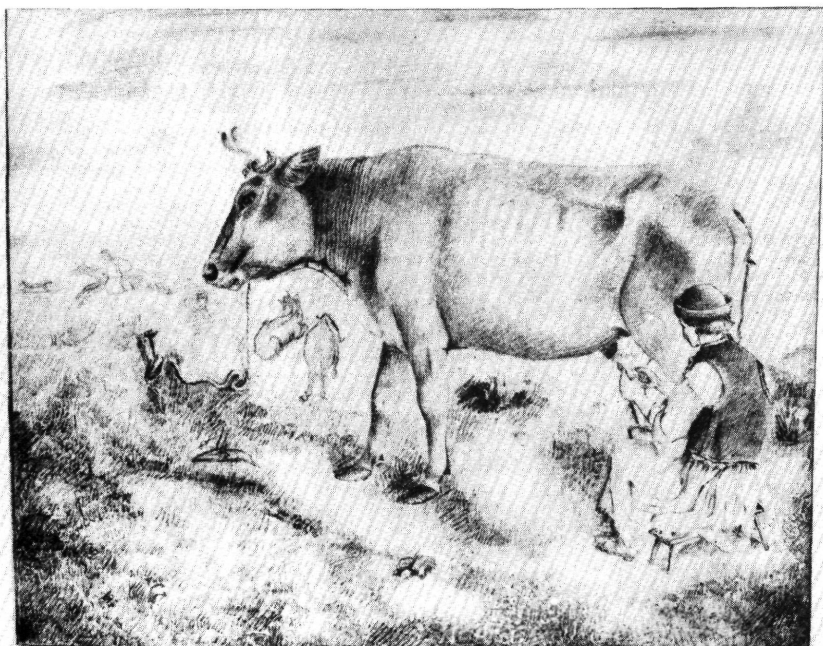

Mester uram felolvas
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Szomjas szegénylegény
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Tebénfejés
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG Repr.
Pogány 1938

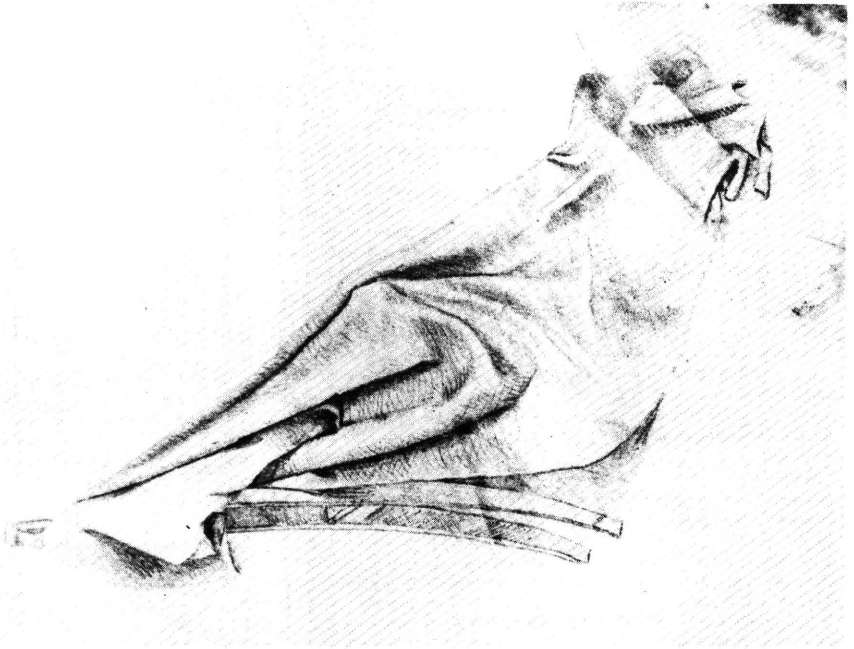

Szalonnapírtás
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG Repr.
Pogány 1938

Reök bácsi kunybója
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz.
Gerendás 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Drapériatanulmány
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Érdekes megfigyelnünk a rajzok témavilágának változását. Az első három kép után történelmi témájú rajzok következnek, valószínűleg könyvillusztrációk után – ahogy Odry leírta –, majd a 8. rajztól népi tárgyú életképekkel találkozunk. Munkácsy elhatározta, nem csinál „szolgai másolatokat”, hanem eredeti képeket fog rajzolni. Témájuk rokon, s datálásuk a rajzok időrendiségére enged következtetni (a 14. és 16. rajz dátuma!), de a 17. kép is júliusi témát ábrázol. Az Aradi gimnazista valószínűleg később készült, a két utolsó rajzot pedig Pogány ragasztotta az albumba, eredetileg nem tartozott a gyűjteménybe.

Az albumon kívül egyéb rajzairól, festményeiről is tudunk, amelyek Gyulán készültek.

Lerajzolta Reöknek Csete Mihály nevű hajdúját és annak családját. Egy-egy ovális képet fest a Strausz-házaspárról, a kaszinó vendéglőséről, ahol – állítólag – ebédelt egy időben. Gyulai Laci testvére, Szénásy József is örökölt néhány Munkácsy-képet. Egy 54×65 cm nagyságú festményt, a Madonnát, hálából festette Kratochvill Józsefné Szénásy Évának (Gyulai Laci édesanyjának), „akinek házában második otthonra talált.” Ugyancsak a Szénásy család birtokában volt egy 23×46 cm-es kréтарajz, melyet még Aradon rajzolt 1862-ben Szénásy Józsefnek. A szájhagyomány szerint lerajzolta azt a Dubányinét (még lánykorában), akinek visszaemlékezését idéztük.

*Aradi gimnazista
Munkácsy
ceruzarajza.
Arad 1862
MNG. Repr.
Pogány 1938*

Ugyancsak a Dubányi családban maradt fenn a következő hagyomány. A két család összejárt, s egyik alkalommal Reökék voltak Dubányiéknál. A nők varrtak. Miska – mi mást csinálhatott volna – rajzolt. Özv. Dubányi Jánosné úgy emlékezett rá, hogy haragudtak Miskára, mert akadályozta őket a munkában. Egy alkalommal épp be akarták fejezni a varrást, s egy anyagot akartak eltenni a heverőről, amikor Miska megszólalt: „Tessék hagyni, olyan szép az esése!” Azonnal le is rajzolta, s elkészült egy drapériatanulmány. Az a különös, hogy az album rajzai között is szerepel egy drapériatanulmány. Nem lehetetlen, hogy ennek a rajznak a születését őrizte meg a Dubányi családban megmaradt szájhagyomány.

ARADON SZAMOSSY MELLETT [1862]

Szamossy Gyuláról Aradra ment Zselénszky grófékhoz, „azaz jobban mondva a gróf megengedte, hogy egy üres házba beköltözzék” – írja Munkácsy. A lengyel származású gróf Arad megye egyik legjelesebb gazdája volt. Újaradon kívül – ahol Munkácsyék is laktak – öt másik falut is mondhatott magáénak, s uradal-mát mintagazdasággá fejlesztette.

„Az egész házban nem lakott senki, csak a kapus. Hely volt hát bőven, s ez volt a szerencsém. Szamossy írt és utána mentem. Nagy elégtétellel szemléltem most Arad városát, amelyet éppen két évvel ezelőtt hagytam el.

1862 januárjában volt. Szamossy a második emeleten lakott, egy szobában és egy előszobában. A szoba volt a szalon, a műterem és a háló-helyiség és nem lehet ráfogni, hogy gazdagon volt berendezve. Szamossy mester festőállványokból ágyat épített. Ládákra és kofferekre rakta az állványokat, szalmazsákot dobott az építkezés tetejére s – ha nem tévedek – egy szőnyeget is, de ez aligha Smyrnából került ide. Csak éjszaka volt ágy ez az alkotás, nappal diványnak használták. Az asztal egyúttal a mosdó szerepét is betöltötte – ez volt a híres bútorzat. Egy hónapig az előszobában aludtam. Este a padlóra vettem meg a vackomat, reggel aztán felszedtem és összepakoltam. Nem akartam, hogy Szamossy takarítónőt fogadjon és gyönyörű rendben tartottam a lakást. És így is volt rendjén, mert Szamossy szerette a tisztaságot és a kényelmet, s mással úgysem tudtam volna neki meghálálni rengeteg figyelmét és jóindulatát.

Mert tényleg úgy volt. Szamossy igazán szeretett, s nemcsak festeni tanított, de nevelt is. Nagyon művelt ember volt, s szomorúan látta, hogy én mennyire tudatlan vagyok. Így aztán igyekezett fogyatékos képzettségemet kipótolni. Minden napra adott fel leckét, s ha este otthon maradt: mesélni kezdett a történelemből és írásbeli dolgozataimat javítgatta. Egyszóval arra törekedett, hogy ha nem is nagyon, de olyan általános műveltségem legyen, amellyel bátran a világ szeme elé kerülhetek. Világi és művészi ismereteim gyarapítása közben teltek-múltak a napok. Az elsővel azért foglalkoztam, mert tudtam, hogy szükséges, a második-hoz pedig szívvel-lélekkel vonzódtam.

Találkoztam csabai barátaimmal is, akikkel már asztaloskoromban összejöttem. Ők gimnazisták voltak, de úgy láttam, hogy a társadalmi létrán már följük kerültem, s most már nem éreztem magam olyan rosszul a társaságukban. Meny-nyit szenvedtem titokban, a szívem legmélyén, amikor azt hittem, hogy utainknak el kell válni, mert én belefulladok a gyaluforgácsba, a porba, a piszokba, miatt ők előre haladnak! Most már mindez elmúlt, s az aradi diákok maguk közé fogadtak, s közéjük kerültem, a baráti társaságba.

A diákok között én voltam az egyetlen festő. Nagyon vigyáztam hát magamra, mert azt akartam, hogy csupa jót tartsanak felőlem. Persze ez nem ment olyan könnyen, azért mégis nagyszerűen éreztem magam a társaságukban, hiszen már asztaloslegény-koromban úgy irigyeltem őket. A hosszú, téli estéken, négytől hétig minden áldott nap összejöttünk valamelyikünk szobájában és öten, hatan is dolgoztunk a három négyzetméternyi kamrában. Vidám és boldog esték voltak, s majd megfulladtunk a füsttengerben, mert barátaim már a felsőbb osztályokba jártak és sok rossz dohányt elcigarettáztak, elpipáztak.

Eleinte mindnyájan a dolgunkat végeztük és lassan, csendesen kezdődött a mulatság. Később aztán tornászni kezdtünk, ami nagy lármával járt. Én csak nagyon ritkán vettem részt a ramazuriban, mely a későbbi órákban már valóságos tombolássá fejlődött. De ne gondoljanak semmi rosszra! Csupa tréfából ugráltunk, játszadoztunk, hancuroztunk. Nem voltunk vásott gyerekek, csak éppen nagy gyerekek voltunk. Vacsoraidőben rendszeren otthagytam barátaimat, akik mindig házigazdájuknál ettek, ahol a szobát bérelték. Én meg a kapushoz jártam, aki egy házban lakott velem.

A kapusék nagyon nagyon szerényen éltek. Az ebéd és a vacsora jóval kevesebb volt, mint abban a szomorú időben, amikor még a gyalupadnál tölttem magamba a szalonnát és a kenyeret, vagy a földre állított fazékban kotorásztam. Honnan jöttem és hová megyek? Nem lett volna szabad összehasonlításokat tennem, sajnos, mégis gyakran megtörtént. Régente kevesebbel is beértem, most már az is rosszul esett, hogy a kapusékkal egy asztalhoz kell leülni. Mégse jutott az eszembe egyetlen egyszer sem, hogy Roek bácsitól támogatást kérjek. Egyébként is az vigasztalt, hogy nemsokára majd annyit keresek, hogy a magam ura leszek, a saját asztalomnál. Előbb, vagy utóbb – gondoltam – egyre megy . . .

Ceruzavázlatokat, apró genre-képeket csináltam és kiállítottam mindet egy kirakatban, a város legforgalmasabb helyén. (A Bettelheim-könyvkereskedésben – C. I.) 3–4, sőt 8 forintjával adtam el darabját, úgy, hogy havonta 10–12 forintot kerestem. Szamossy nemsokára bejuttatott rajz-tanítónak egy családhoz, ahol az ellátás volt a bérem. Nagyon boldog voltam és búcsút mondtam a kapuséknak, akik őszintén sajnáltak, mert a család minden tagját lefestettem. – Mégis otthagytam őket és elköltöztem két gyerektanítványom szüleihez.

Hirtelen nem is tudtam, hogy hogyan kezdjem el a tanítást? Mindjárt az első órán láttam, hogy már értenek is a rajzoláshoz. Egész jól lemásolták a mintalapokat, s a tanár úr jobban reszketett korrigálás közben, mint a növendékek. Mit mondjak nekik? Úgy éreztem, hogy nem sokkal tudok többet náluk, s ha folytonosan ezt mondogattam: »nagyon jó«, »kitűnő«, – akkor majd azt hiszik, hogy nem is tudom megítélni a munkájukat. Általában attól féltem, hogy egyszer csak rájönnek arra, hogy milyen keveset értek a rajzoláshoz és – felmondanak. Ez nagy csapás lett volna, mert már egész hozzászóktam a jó túrósréteshez és a lencsefőzelékhez.

Azt hiszem, hogy kezdettől fogva túlbecsültek, és én nem is tudtam róla. Az órák alatt folyton unatkoztam, s szórakozásból én is elkezdtem rajzolgatni. Valahogy hát agyonütöttem az időt, közbe-közbe egy pillantást vetve a tanítványok rajzaira is. Apró alakokat és kis genre-jeleneteket firkálgattam, ami nagyon tetszett növendékeimnek. Így hát a túrósrétes egyelőre biztosítva volt! Sőt! Tekintélyem napról-napra növekedett. Nemsokára megengedtem tanítványaimnak, hogy természet után dolgozzanak és emlékezetből rajzoljanak le egyet-mást. Ezt a módszert egyetlen tanárnak se ajánlanám, nálam mégis bevált. Bizonyosságul az volt a legjobb jel, hogy az asztalnál kétszer is megkínáltak a tálból, én persze sohasem utasítottam vissza az ételt, mert akkoriban telhetetlen és nagy evő voltam.

Innen mindig Szamossyhoz mentem, ahol szorgalmasan dolgoztam. Mialatt ő portrékat festett, én vázlatokat csináltam, amit kijavított. A tervezésben is gyakoroltam magam, s rajztudásom egyre javult. Akkor még azt hittem, hogy a festő csak kigondol valamit s rögtön neki is állhat a festésnek. Nem kell tanulmányoznia a nagy mesterek alkotásait, rájuk se szabad nézni, mert akkor a saját munkája nem lesz eredeti, csak közönséges szolgálai másolás. Közben azért a Szamossy életnagyságú portréit is lemásoltam. Egy órát naponta az anatómiának szenteltem. Gipszöntvényekről tanultam ezt a tudományt, amelyeket aztán fejből lemásoltam. Egyébként úgy dolgoztam, ahogy jött. Reggel a vásártérre mentem, ahol vázlatokat csináltam a természet után. És máskor is, mindig, ha olyan mozgást, vonalat, vagy erőt akartam rajzaimba belevinni, amit képzeletből nem találtam meg: rohantam az utcára, hogy megkeressem. Azt hittem, hogy ha modell után dolgozom, akkor nem vagyok igazi művész. Legfeljebb akkor vettem igénybe modellt, ha valamilyen tanulmányt csináltam, amelyhez be kellett állítani egy-két alakot a háttérbe.

Szamossy engedte, hogy úgy dolgozzam, ahogy akarok. Valószínűleg nehezebbre is esett volna, ha az akadémia módszerével kellett volna oktatnia. Nem is akart sokáig magánál tartani, tudta jól, hogy ide-oda vándorlása közben nem lesz ideje, hogy velem is törődjék, csak a legelső alapismeretekre akart megtanítani, hogy aztán komolyan tovább fejlődhessek. Én pedig boldogan éltem, s nem sokat törődtem azzal, hogy mi lesz velem ezután?

Az éjszaka csöndjében néha mégis elfogott a nyugtalanság. Hátha nem sikerül? Ki tudja, nem tévedtem-e rossz útra, amelyről vissza kell térni a gyalupadhoz? Rémeiket láttam: újra ott voltam a műhelyben, s körülöttem álltak a gúnyolódó legények, akik csúfondárosan kacagtak. Ilyen és ehhez hasonló rossz álmaim voltak, nem hagytak nyugodni, s egy-egy átvergődött éjszaka után a nappal is elvesztett a komoly munka számára.

Nem is tudom, hogy közben mennyi idő telt el. Csak tervezgettem és sok portrét festettem. Rendesen szabók jöttek hozzám megrendelésekkel. Egy télikabátot lefestettem apát, anyát, gyermekestől. Egy nadrágért másik szabócsaládot

festettem le. Ilyen módon lassankint szépen felöltözök, még csak a cipő hiányzott. De susztermodell sehogy sem akadt, bármennyire is kerestem az egész városban.

Közben a könyvkereskedésben kiállítottam apró képeimet, s lassankint felém terelődött a közönség figyelve. Nemcsak az az öröm ért, hogy megvásárolták a rajzokat, hanem az a meglepetés is, hogy egy ismeretlen társaság minden tagja egy forint segélyt ajánlott fel tanulmányaim folytatására havonta. Azt akarták, hogy a fővárosba utazzam és iratkozzam be az akadémiára. Képzelték örömet! Rögtön elutazhattam volna, de olyan hirtelen jött a meglepetés, s annyira lekötve éreztem magam Szamossy mellett, hogy nem tudtam magam egy-kettőre rászálni az elmenetelre. Továbbra is Aradon maradtam és kuporgattam a pénzt, hogy legyen későbbre is. Egész keresetemet félrerakhattam, mert lakásom és teljes ellátásom volt az óraadásért.

Milyen igazam volt, hogy nem dobáltam könnyelműen a pénzt! Alig egy-két hónap múlva már hiányzott négy-öt forint a könyvkereskedőnél letett szokásos havi tizenöt forintból. Majd hat, sőt nyolc forint hiányzott. . . Nemsokára már nem is volt érdemes a boltba menni, úgy lefogyott a havi segély-összeg. Különből pedig sohasem tudtam meg, hogy kik az adakozók és miért gondolták meg a dolgot? Talán, mert látták, hogy úgysem megyek el a városból? Ki tudja? Nem is volt olyan fontos, hiszen nagyon boldog voltam, hogy ott maradhattam. . .”

Nyolc-kilenc hónapot töltöttek Aradon, amikor Szamossy meghívót kapott régi barátjától, Ormós Zsigmondtól Buziásra. Ez a Temes megyei fürdőhely messze van ugyan Aradtól, még inkább Békés megyétől, csupán azért említem meg, mert Ormósnak gyulai kapcsolatai vannak, s a nála töltött egy hónap jelentősen hozzájárult Munkácsy művészi fejlődéséhez.

„Tizenöt, tizenhat hónapja voltam már Szamossynál, mikor öt Ormos barátja, aki műpártoló, esztetikus és író volt egy személyben, meghívta magához látogatába. Ormos is Gyulán élt, akkor én még nagybátyámnál voltam, s néhányszor látott Szamossynál. Sőt azt is tudta, hogy azóta sem váltam el tőle. Meghívott hát engem is. . . Összepakoltunk s elutaztunk egy kies, kis fürdőhelyre: Buziásra, ahol nagyon kellemes heteket töltöttem.

Külön kis házikóban laktam, egészen egyedül, úgy, hogy azt csináltam, ami tetszett. Éppen csak étkezésnél találkoztam derék, szíves házigazdával. Élvezettel hallgattam, mikor Szamossyval a művészetéről beszélgettek. Ormos nőtlen ember volt és magánosan édeglét. Legszívesebben a régi, nagy mesterekről beszélgetett, annál is inkább, mert sok, értékes képe volt, amelyet ők festettek. Tudták, hogy minden egyes képet milyen szemmel kell nézni, s a festés technikájáról vitatkoztak. Nekem mindez újság volt, de tanulságos, hasznos újság. Ormos könyvet is írt, a velencei képzőművészetéről és sokáig élt ott, hogy tanulmányokat gyűjtjön. Ott ismerkedett meg Szamossyval is, s ott kezdődött a barátságuk.

Elmesélgettek a híres olasz remekekről, s megmutatták a legnevezetesebb alkotások rézmetszeteit. Így ismerkedtem meg a nagy mesterekkel, s azóta sem ismerem őket másképp, pedig Velencében is, Rómában is jártam, mielőtt Párizsba jöttem...

Nagyon jól éreztem magam ebben az áldásos környezetben. Végre szabadon lélegzettem. A nap legnagyobb részét kint töltöttem, s azt rajzoltam le, ami kezem ügyébe esett...

Hat hétig vagy két hónapig tartott ez a boldog élet, aztán folytattuk a vándorlást". Szamosst Karácsonyi grófék hívták meg Buziás mellé egy kis faluba, Beodrára. Munkácsynak Szamosst mellett volt a szobája, de étkezésnél a lakájok közt az asztal végén kellett helyet foglalnia, s ezt annyira zokon vette, hogy kiköltözött a kastélyból a helybeli mészárosékhöz. Nappal Szamosstval volt, de kosztra s kvartélyra a mészároséknál maradt.

„Már rég elutaztam volna a faluból, csak nem tudtam otthagyni drága mestereimet. De meg volt írva a sors könyvében, hogy mégis el kell válnom Szamossttól, s vissza kell térnem Roek bácsihoz, ahonnan újra útra indulok. Már ideje volt. Legfőbb szükség volt rá, hogy lássak és tapasztaljak. Ormos társaságában teljesen kinyílt a szemem, s éreztem, hogy az akadémián van a helyem.”

A „sors könyvéről”, amely Munkácsyt visszavezeti nagybátyjához, Szamosst önéletrajza veti le a fátylat: „... midőn Karácsonyi Guidó gróf által hosszabb időt igénylő munkák elkészítésével bízván meg, Miskát nagybátyjához küldöttem azon utasítással, hogy folyton természet utáni rajzolással foglalkozva, várja be az időt, midőn megbízatásom teljesítése után együtt Párizsba fogunk utazni.” (Az említett munka három évig tarott Karácsonyi gróféknál Beodrán és Budán, így kettőjük sorsa másképp alakult.)

Így érthetjük meg, miért „kísérte” Szamosst Aradig. „Szamosst egészen Aradig kísértem. Ott aztán festéket vásároltam, s elhatároztam, hogy mihelyst nagybátyámhoz érek, hozzákezek a komoly festéshez. Elbúcsúztam a derék Szamossttól. Nagyon érzékeny volt a búcsú. Hiszen még most is és örökké hálás vagyok neki azért a sok jóért, amelyben részesített. Az élet hívott, s nem tudtam ellentállani. Meg kell kezdenem a munkát – gondoltam – nem is fontos, hogy mi lesz a vége... Milyen rövidnek tűnt fel ez az idő!... Éppen tizenhét hónapja, hogy Szamosst tanítványának fogadott...”

Közel negyedszázad múlva, 1885-ben, Ormós Zsigmond kérésére írt önéletrajzában Szamosst Elek, akkor nagyváradi rajztanár, így emlékezik meg Munkácsy felfedezéséről:

„Velencéből négy évi ott tartózkodásom után visszatérve, előbb Bécsbe, később Harucker és Wenckheim családok történelmi arcképeinek festésével foglalkozva a békés-gyulai várkastélyban töltöttem tíz hónapot. Itt ismertem fel az asztalostanonc Lieb Miskában ama ritka művészi tehetséget, mely megnyerő

magaviselettel párosulva, annyira megnyerte rokonszenvem, hogy az árva fiút magam mellé vettem, nevelő nagybátyja ellenzése dacára rábeszéltem, hogy festőművészi pályára lépjen. A gyors fejlődés az ellenkező nézetű nagybátyját engedékenységre bírván, Miskát gondjaimra bízta, s munkám végeztével Gyuláról távozva, őt mint kedvelt, reményteljes tanítványomat vittem Aradra, innen Zselénszky gróf meghívása folytán Újaradra, később Buziásra, hol Méltóságod vendégszerető házában töltöttem egy hónapot Miskával, ki az oláh népből több sikerült alakot, s néhány arcképet rajzolt. Buziásról Beodrára, a vidéki Maccénások egyikétől s másikhöz, mindenütt hónapokat töltve családi arcképek festésével. Ezen idő alatt Miska vezetésem mellett, folyvást természet után rajzolt apróbb jeleneteket a népeletből, s rajzait csekély összegekért ugyan, de mindig értékesítve, zsebpénzre is szert tett.” Ezután következett a már említett Karácsonyi gróf meghívása, amely elválasztotta Miskától. Vállalja Miska eltartását, s igyekszik minden tudását átadni a „festőinasnak”. Nem mindennapi önzetlenség.

Az utókor mindezt azzal hálálta meg, hogy mint Munkácsy felfedezőjét, tehetségének megmentőjét, Szamossy nevét beírta a magyar művészettörténet elismert művészei közé.

*

Itthon is nagyot változik a világ. A nemzet és a Habsburg-ház első kiegyezési kísérlete eredménytelennek bizonyul. Az országgyűlést felosztatják, a megyerendszer megszűnik, visszaáll az abszolutizmus. Reök is távozik Gyuláról. Októberben azonban nem Gerendáson, hanem Pesten találjuk, a Belvárosban az Aranykéz utca 3. számú házban laknak, innen keresztelteti második gyermekét, Ilonát. Nyilván hamarosan visszatér Gerendásra, ahol tovább gazdálkodik, de közben mint Csaba első közjegyzője hivatali teendőket lát el. Zsilinszky szerint 1859-től közjegyző. Mi csak azt tudjuk bizonyítani, hogy 1861. szeptember 18-án kelt megyeszéki végzés alapján biztosítékot tesz le, s ezt 1867 áprilisában feloldják hivatala megszűnésekor.

De térjünk vissza 1862-höz!

Munkácsy önéletrajzát olvasva az a véleményünk alakul ki, Reök ismét lemondott arról, hogy unokaöccséről bármiféleképpen is gondoskodjék. Amikor Miska eldöntötte, hogy festő akar lenni, nagybátyja kételkedve fogadta a pályaválasztás értelmét, és ismét kijelentette, hogy nem áll módjában segíteni. Munkácsy ezután nem is beszél a nagybátyjával való kapcsolatról, s csak akkor említi ismét, amikor Szamossytól elválva Gerendásra jön, hogy némileg összeszedje magát a pesti tanulmányokhoz.

Pedig Reök nagyon is tudta, mire vállalkozott Miska, és „akadékoskodása” onnan eredt, hogy sem kirtartásában, sem anyagi erejében nem bízott. Hogy mennyire átérezte Szamossy tettének mély humanizmusát, Reöknek ebben az

időben Szamosyhoz írt leveléből nyilvánvalóvá válik. A levél azt is bizonyítja, hogy Reök és Munkácsy kapcsolata nem szakadt meg, nem akart kitagadott gyermekeket csinálni Miskából, és ha ritkán is, de ebben az időben is találkoztak:

Tisztelt Szamosy Úr!

Nem veszi kegyed rossz néven, ha Miskát családi összejövetelünk [alkalmából] hazakívántam. Ó annyi hálával nyilatkozott kegyedről, hogy kegyed iránt új és új kötelezettséget nem éreznem nem lehet, bár módom volna egykor a nemes tettet, hasonló módon viszonyozhatni, noba tudom, hogy amit tesz, cselekszik, azt ön nemes keble sugallatából, önzetlenül teszi. Legmelegebb óhajomásom, hogy kegyed, szép de – napjainkban – nehéz pályáján elérje a célt, mely után hivatásteljes lelke sóvárog s melyet az anyagi ember igényelhet.

Említettem Miskának, hogy gr. Apponyi itt a gerendási pusztán kápolnát épített, ő azonnal felfogta, hogy abba legalább oltárképre lesz szükség s hogy minő jó volna, ha annak alkotásával kegyed bíznék meg. És én nem késtem a grófnak e tárgyban írni s nem kétlem, hogy ha már nem intézkedett, kérésemet megballgatandja. Mibelyt választát veszem, kegyed azonnal értesíteni fogom.

Addig is Isten áldja meg kegyedet, legyen meggyőződve, miképp meleg hálával van eltelve

tisztelő szolgálja

Gerendási pusztja június 20. 862. REÖK ISTVÁN

Különös hangulat árad ebből a levélből. Írója legalább olyan szimpatikus, mint az *Emlékeim* asztalosinasa. S együttlétükkor mégis mindig feszültség érezhető kettejük viszonyában.

A családi összejövetelt egy évtized múlva is felidézi Reök. Ismét haza készül Mezőkeresztesre, akkor írja Munkácsynak: „... jól emlékezel, mikor Gerendásról szintén oda utaztunk, mily jól éreztük magunkat, mily jól mulattunk.”

Miska tehát családtag maradt a Reök családban. Ez a kapcsolat egyre erősödik, ahogy Munkácsy felnő és előrehalad a festészetben, mintegy bebizonyítva, hogy nagybátyja tévedett Miska tehetségének megítélésében. Reök pedig annál értelmesebb, mintsem ne tudná felfogni, mire vállalkozott unokaöccse.

Tulajdonképpen ettől kezdve már támogatja Munkácsyt előrehaladásában. Kétkedik még kissé, de aztán egyre tudatosabban igyekszik irányítani tehetséges unokaöccse tanulmányait. Eddig lelkiismeretes, mesterségbeli tudással rendelkező asztalost kívánt faragni belőle, most a magyarságnak egy új tehetségét véli felfedezni benne, akinek egyetlen kötelessége van: tudását a legnagyobb tökéletességre vinni, s majdan a haza szolgálatába állítani. Reök magatartásának ez a fordulata 1862–63-ban következett be. Fokozottan alakul ki ez az új magatartás, de már ott érezzük kezdetét, amikor Munkácsy mint Szamosy reményteljes tanítványa mesterétől elbúcsúzva először tér haza a gerendási tanyára.

ELŐSZÖR GERENDÁSON [1862 ŐSZ–1863. MÁJUS]

Gerendás!

Jó néhányszor említettük már ezt az istenhátamögötti pusztát, ahová jó félnapig gyalogol végeláthatatlan búzatáblák mellett a mesterétől megszökött Miska, s ahonnan Reök is csak egyszer egy héten, vasárnaponként jár be Békéscsabára.

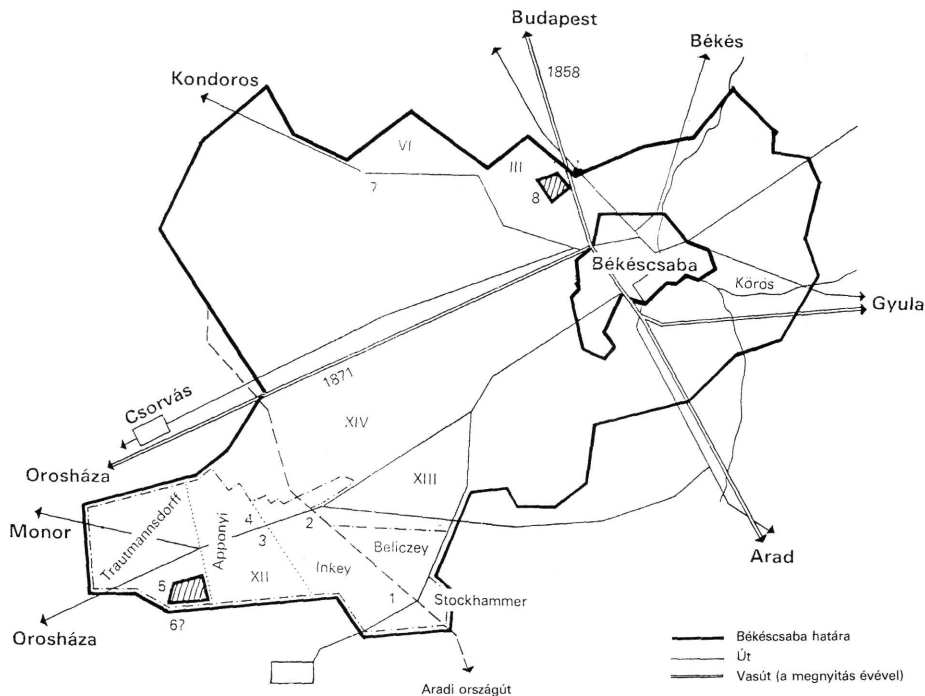
Ezután még gyakrabban találkozunk Gerendással, mert Munkácsy két alkalommal is hosszabb időt tölt Reök bácsi tanyáján, s több fiatalkori festménye készül itt.

Illó hát, hogy közelebről is megismerjük!

Az orosházi útban, Csabától két mérföldnyire – tizenöt kilométer – van a puszta központja. Amikor 1845-ben – az országgyűlés által megszavazott önkéntes örökváltság lehetőségeit kihasználva – Csaba megváltotta magát a földesúri szolgáltatások alól, ez a terület, több más pusztával együtt, földesúri birtok maradt. Köztük a leghatalmasabb gróf Apponyi Györgyé. (A nagyhatalmú úr néhány évvel előbb még Kossuth legádázabb ellenfele, a Konzervatív Párt vezére, Bécs kiszolgálója volt.) Túl rajta a Csabától legtávolabb eső részen a Trautmannsdorff-birtok, a csorvási puszta, Orosháza és Apáca szögletében.

A Trautmannsdorff-birtokon bérletgazdálkodás folyt. 12 rátára osztották a 3500 kisholdas birtokot: 4–4 darab 374, 230 és 255 holdas rátára. A birtokot az orosházi út elágazása osztja három részre, s mindegyiket négy-négy egyenlő részre osztva kapjuk meg a 12 rátát, köztük a tizenkettedik Reök István csabai lakos bérletében „gr. Apponyi [birtoka] és Kis-Apáca mellett”. 255 kishold. Ennyi bérletéről tudunk már 1852-ben is, nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy egész gerendási idejében ezen a parcellán gazdálkodott. (Talán Steinertől vett át egy rátát, aki az 1850-es évek elején ugyancsak a déli részen bérelt 780 holdat, csárdája is ott volt Apáca mellett.)

Az egész Trautmannsdorff-birtok szántó volt, „kizárólag termelési használatra”, de a föld termőerejének megóvása érdekében egyharmadát kapásnövényvel volt köteles művelni a bérlő. Abban az időben a fő kapásnövény a dohány volt itt. Tudunk Reök dohánykertészeiről, sőt néhánynak nevét is ismerjük. (Nem egy közülük Munkácsy modellje lesz hamarosan.) A birtok bérleti díja holdanként 6 forint 30 krajcár, így Reök bérletének évi díja 1606 forint 50 krajcár volt, melyet két egyenlő részletben volt köteles fizetni a grófnő orosházi prefektusi hivatalában. A bérleti díj biztosítékaul lekötötte minden ingó és ingatlan vagyonát, különösen pedig a bérbevett területen levő épületeit. Mert a tanya az övé volt. A szerződés nem tiltotta ugyanis az épületek emelését, de azokért a bérlő kárpótlást nem várhatott.

*Reök István birtokai
Békéscsaba határában
Térképvázlat*

1. Beliczey-csárda. 2. Inkey-csárda. 3. Kisgerendási csárda. 4. Gerendási major.
5. Reök bérlete 1852–1867 között. 6. Steiner-csárda. 7. Szentmiklósi csárda. 8. Reök birtoka
1867 után Kismegyeren. III. Kismegyer. VI. Szentmiklós. XII. Nagygerendás.
XIII. Gerendási legelő. XIV. Gerendási telek. (III–XIV. Határrésznevek.)

A tanyák nagyon megszorodtak ebben az időben Csaba határában. Az 1830-as években még hatalmas legelő volt ez a terület Orosházáig és Szarvasig. Most, különösen a város alatti apró parcellákon, gombamódra szaporodnak az apró, szalmatető épületek. A legelő eltűnik, s különösen a krími háború idején egyre másra törik fel a hamarosan gazdagon termő földet.

Más a helyzet az Apponyi-birtokon. Itt gazdatisztek irányítják a gazdálkodást, s épp ebben az időben modernizálják a birtokot. 1858–1862 között kiépül a nagy majorság: gazdatiszti házak, cselédlakások, gazdasági épületek sorakoznak a birtok központjában. Egész kis település alakul ki a major körül, s a néhány tucat cseléd helyett kis falut talál már itt a hazatérő Munkácsy.

Így érkezett 1862 őszén Gerendásra, Reök bácsi tanyájára.

„Hozzámentem és bejelentettem neki, hogy legyen egész nyugodt, új foglalkozásomból meg tudok élni. Mióta Szamossynál voltam, egy krajcárral sem támogattam a családom, sőt húsz forint készpénzt hoztam haza! De ez a pénz nem volt elég, hogy útra keljek, pedig engem már Pestre hajtottak vágyaim.

Munkácsy 1863-ban
Eredeti fénykép
Repr. Malonyay 1897

Nem akartam a kis tőkét felélni, s elhatároztam, hogy keresni fogok. Képeket festek és eladom. Gondosan megtettem az előkészületeket. Sajnos, csak a leg-szükségesebb festékeket tudtam megvásárolni, s az ecseteket magam készítettem. Úgy, ahogy Szamossytól láttam, aki még a vásznat is maga szőtte. Asztalostudo-mányomnak mindenesetre nagy hasznát vettem, mikor a léckereteket csináltam. És rögtön hozzáálltam az első képhez. Fiatal leányt festettem, aki a szobában ül, kissé oldalt hajolva, mintha várna valakire. Hogy milyen nagy volt a kép? Termé-szetes nagyság, ha szabad megjegyeznem.! Egy kis lámpa segítségével az esti hangulatot is sikerült odavarázsolnom.

Végre! Végre! Hittel és rendkívüli lelkesedéssel dolgoztam. Az ecset lett a leg-jobb barátom. S mindezt mégis csak Szamossy tanításainak köszönhetem. Ő mondta mindig, hogy a képet először alá kell festeni, teljesen készre, azután

Levélolvasás
Munkácsy
olajfestménye.
Gerendás 1863
Ismeretlen helyen

könnyű ecsetvonásokkal újra végig kell menni rajta. Azt állította, hogy a nagy mesterek mind így dolgoztak!... Talán igaza volt, egy-kettő biztosan így csinálta... Nos hát – gondoltam magamban – a kép aláfestését éppen úgy kell csinálnom, mintha ceruzával, vagy szénnel dolgoznék. Először nem szabad törődni a színekkel! Mihelyst megvan az alap, a többi már jön magától...”

Ezek voltak az utolsó sorok, amelyekkel önéletrajzát befejezte. Lezárultak a hányattatás évei, következnek a tanulmányok a kor festőiskoláiban. S alig öt év múlva a világhírnév, a Siralomház megfestésével.

Ehhez az úthoz készült most Gerendáson.

Festett, hogy pénzt szerezzen, önállósulhasson. Az említett fiatal lányról készült képe elveszett. Megmaradt viszont egy másik képéről, a Levélolvasásról készült fénykép: szegényes szobabelsőben olvassa fel a falu nótáriusa a menyecskének az urától jött levelet. Egy kép, amely Gerendáson született!

Szamosy korainak tartja Munkácsy vállalkozását, és megfeddi nagy terve miatt. Munkácsy március 12-én írt levelében megnyugtatta mesterét, és meghatódva mond neki köszönetet gondoskodásáért:

„Kifejezhetetlenül megindultam azon édes tapasztalástól, hogy Tisztelt Mesterem, reám, atyai gondoskodását a távolból is kiterjeszti, s azon szokatlan részvétet, melynek alapját nem is tudom hol keresni máshol, mint tisztelt Szamosy úr önzetlen emberbaráti emelkedett jellemében; s a művészet iránti nemes áldozatkészségében. Nem teszek hiú fogadalmakat – ám tapasztalja jó Mesterem, hogy kegyes tetteit nem pazarolja hálátlanra.

Mennyire becsesek nekem Tisztelt Szamosy úr mesteri oktatásai, azt most van alkalmam leginkább tapasztalni, midőn pályámon vezér nélkül tapogatózkodom.”

Gerendási munkásságát idézik még vázlatkönyvének más darabjai, így a Levélolvasáshoz készült tanulmányok: Nő gyermekkel, Öreg paraszt; egy apró rajz Reök bácsiról: Reök bácsi gyertyával; valamint a Regélő honvédhez készült tanulmányok gerendási eredete is nagyon valószínű: Pipázó férfi és a kép kompozíciós vázlata.

A festés mellett kellemesen telnek szabad napjai is: vadászik, udvarol, ahogy kedve tartja. Függetlensége, 19 éve feljogosítja erre. Környezete később néhány apró történetet jegyzett fel gerendási életéről. Bár ezek a történetek nem tartoznak a Pestre készülő Munkácsy tudatos készülődéséhez, gerendási mindennapjait közelebb hozzák az olvasóhoz.

Az alábbi történetet Zsilinszky kérésére Vidovszky János jegyezte fel a szemtanú, Sohár Kálmán elbeszélése alapján:

„1862–3-ban Reök Gerendáson árendált Sohártól nem messze, az időben Miska nála tartózkodott, s mint szomszédhoz gyakran átjárt Sohárhoz (notabene Sohárnál egy csinos unokahúga volt látogatáson, aki tetszett Miskának), néha 3–4 napot is ott töltött. Sohár egy kordét . . . bocsátott rendelkezésére 1 lóval, melyen leginkább Csorvástra szokott átrándulni, cigányokat festeni s rendszerint egy-egy megrajzolt cigány életképpel tért vissza.

Egyízben vacsora után jutott eszébe 11 órakor, hogy haza kell mennie, mert korán reggel Pista bácsinak szüksége van reá. Meg is indult gyalog, magával vivén Sohár töltetlen puskáját. Amint a majorból kiérve az országúton haladott, észrevette, hogy az árokparton egy kocsi áll, s a homály dacára is kivehette, hogy ember nincs rajta – gazdájának tehát az urasági földön kellett lennie. Óvatosan oda közeledett, és látta, hogy két . . . ember kaszálja az urasági herét, mellyel már félig meg volt rakva.

Miska felugorva az árokpartra harsányan rájuk rivallt: Mit csinálnak? A két nagy ember úgy megijedt, hogy a kasza kiesett kezükből, de mikor meglátták, hogy egy fiatal gyerekekkel van dolguk, vérszemet kaptak, és durván azt felelték: Mi köze hozzá! (Az egyik régebben az uradalomnál szolgált elcsapott cseléd volt.) Miska keményen rájuk parancsolt, hogy most a lopott herével be kell a majorba menni, ő majd bekíséri, s midőn ezek a kocsihoz szaladva fel akartak ugrani, azzal fenyegetvén Miskát, hogy »Ne okoskodjék az úr, mert rosszul jár«, Miska felkapta a töltetlen dupla fegyvert s ezen szavakkal, »Mindkettőtöknek jut a puskámból egy golyó, ha mozdulni mertek«, teljesen képtelenné tette őket az ellenszegülésre, megadták magukat. Miska nem engedte őket a kocsira ülni (nehogy elvágtsanak), hanem rájuk parancsolt, hogy gyalog a két lovat vezessék a majorba – ő pedig a kocsi után lépdelt, lövésre készen tartva az üres fegyvert. Csakugyan be is értek ½ 1 órára a kasznárlak elé. Sohárék már lefeküdtek, de a nagy lármára, kutyaugatásra Kálmán felébredve kijött és Miska egész ünnepélyességgel átadta neki a heretolvajokat; azzal, mint aki dolgát jól végezte, a marasztalás dacára visszafordult, hogy hazamenjen, mert reggel Pista bácsinak okvetlen szüksége van rá.

Ugyanezzel a puskával egyszer megjárta Miska – majdnem megölte őt – akkor persze meg volt töltve, mégpedig öreg söréttel, mert tűzokot szeretett volna löni.

A fegyvert vállára akasztva és annak tartószíját fogva éppen indulóban volt, mikor az előbb említett unokahúga a szobába lépett. Miska gavalléros pozícióba vágta magát, a köszönés alatt bal kezét a szíjon lerántva a felhúzott puska kakasát érintette meg és a könnyen járó, kilótt fegyver elsült, az egész töltés Miska fejétől pár hüvelyknyire ment föl és a plafonba fúródott. Aztán le is mondott a tűzok vadászatáról.”

A következő történet ugyanezt a témát ismétli, de mégis megérdemli, hogy megmentsük a feledéstől:

„... a szomszéd majorban Sohár Kálmánnak szép nővére (?) volt, akivel Miska szeretett tréfálgatni. Kiváló öröme volt, ha megijeszthette. Véletlenül meglátja a falon függő pisztolyt – leveszi és az ajtón bejövő leánynak tartja e szavakkal: Vigyázzon, lelövöm. A leány visszahökken, a pisztoly, Miskának nagy rémületére, elsült – de szerencsére nem talált. Csak azután méregette tetteinek lehető következményeit, mikor első rémületéből magához tért és a jelenvoltak által megdorgáltatott.”

Úgy látszik, kevés szerencséje volt a puskákkal. Kár, hogy az utókor nem a festszegető Munkácsyról jegyzett fel emlékeket!

De hogy a vadászgató Miska valóban gyakori jelenség lehetett a gerendási pusztán, szólaltassuk meg őt magát! Egy alkalommal Andrassy gróf vendégeként vadászatot vett részt, ekkor mondta a következőket: „Isten tudja, mikor járt

puska a kezemben. De ha járt is valaha, Gerendáson, Pista bátyám majorjában, legföljebb verebekre durrogattam. Hanem azért mulattatott a dolog.”

Elérkezett a búcsúzás ideje. A Gerendáson festett képekkel, vázlatokkal s talán némileg megszapordott pénzzel távozott nagybátyjától.

1863 májusa volt.

*

Nagybátyja aligha segítette és segíthette. 1863 rendkívül aszályos évnek indult, tönkremenéssel fenyegette a gazdákat. (Az év folyamán jelentős ínséggabona kiosztását kellett kérni a kormánytól.) Leveleket ír azonban befolyásos ismerősökhöz, rokonokhoz, támogatást kér Pestre kerülő unokaöccse számára.

Pesten Munkácsy először Harsányi Pált, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat titkárát kereste fel. Nyilván Reök bácsi tanácsára kezdte ott a kísérletezést. Harsányi, aki közeli ismerőse volt Reöknek és a Reök családnak, így emlékezett vissza az első találkozásra: „... 1863-ik évi nyár elején egy fiatal ember keresett föl a gerendási pusztáról, régi jó ismerősömtől, Reök Istvántól levelet hozván nekem, melyben az őtet, mint elhalt nővére vagyontalan árváját, pártolá-somba ajánlaná, hogy állásomnál fogva a Képzőművészeti Társulat gyámolítását eszközöljem ki javára, ha ugyan érdemes, ő nem tudván megítélni, vajjon a hajlam és a szorgalom, melyet kevés tanulás után is tapasztal nála, valódi tehetséget is tanúsít-e.

Ezen ifjú Munkácsy Mihály volt.

Én az alakjára nézve is rokonszenvet ébresztő ifjút annál szívélyesebben fogadtam, mivel néhai édesanyját, sőt nagyanyját is jól ismertem.”

Reöknek ebben az időben Munkácsy támogatását kérő levelei közül megmaradt egy, amelyet unokahugához, Hunfalvy Pálné, Reök Karolinához küldött. Férje tudós nyelvész, etnográfus, ebben az időben az Akadémia könyvtárosa. A levél első része tartalmában nagyon hasonlít ahhoz a levélhez, amelyet Harsányi emlékezetből idézett:

„Édes Linim!

Nem tudom, levelem Pesten talál-e... Pedig kéressel fordulok hozzád, szegény Czili árvája, Lieb Miska érdekében. Ő Pesten üti fel sátorfáját magát a festészetben képezendő. A fiú szorgalmas és jó erkölcsű, talán válik belőle valami, de Pesten csak úgy lesz maradása, ha eleinte pártfogásra talál, mert nekem nincs módomban, hogy őt mindennel ellássam. Miből álljon rokoni pártfogásotok, meg nem határozhatom, segítsétek őt azzal, ami terbeltekre nem esik. Írok, folyamodom mindenfelé, s remélem, itt vagy ott kérésem sikere el nem marad.”

Reök tehát több hasonló tartalmú levelet írt ismerőseinek Munkácsy érdekében. Ha ennyi dokumentumot ismernénk 1863-ból, a lelkiismeretes nevelőapa

Munkácsy 1866-ban
Eredeti fénykép
Legújabbkori Történelmi Múzeum
Fotóarchívuma

lenne előttünk: nem tudta megítélni unokaöccse tehetségét, de ellátta olyan ajánlatokkal, amelyek tehetsége birtokában döntőek lehetnek számára. Harsányi hamarosan azt válaszolhatta Reöknek, hogy „hozzám küldött öccsében kitűnő tehetség lévén, bizvást gyámolítja ő is, mert hacsak véletlen közbe nem jön, az kárba nem menend.”

1863-ban ismerkedett meg Munkácsy Ligeti Antallal is, a múzeum képtárának későbbi vezetőjével. Ligeti szerint 1863 őszén „egy borzas fiatalember” kereste fel, bemutatta rajzait, és engedélyt kért, hogy többször is meglátogassa. Ligeti barátsága évekig tartó gondoskodást jelentett Munkácsy számára. Ligeti visszaemlékezése szerint nem sokkal Munkácsy megismerése után Reök István kereste fel, mert Miska sokat írt róla, mint pártfogójáról, „és mindjárt kezdetben azt kérdezte tőlem, hogy mivel érdemelte ki öccse a jó akaratomat? és hogy mi céлом van vele? – Erre én azt válaszoltam, hogy én Miskában olyan tehetséget észlelek, mely ha kiműveltetik, belőle a művészet terén még nagy ember válhatik. E meggyőződés-

sem alapján karoltam fel ügyét és célom az, hogy képességének fejlesztését tehetőségem szerint előmozdítsam. »Tehát ön komolyan hiszi« – kérdé – »hogya belőle művész válhatik?« »Igen« – felelém határozottan. Akkor fölugrott ülhelyéből, és izgatottan kiáltá: »Miska és művész!!«» Aztán elmondja, hogy az írás-olvasást is alig tudta megtanítani vele, s azért adta asztalosnak is, s most is azzal a szándékkal jött, hogy térjen vissza „tisztes mesteriségéhez.” Ez az ismert Reök-kép, aki a végsőkig igyekszik visszatartani Munkácsyt a festőpályától, s még akkor is viszsza követeli, amikor már áldozatkész kezek irányítják pályáját.

De akkor melyik Reök írta néhány hónappal előbb a leveleket, hogy támogassák Miskát, talán lesz belőle valami? Miért kérte, ítéljék meg tehetségét, mert ő nem ért hozzá? Reök magatartásának kettősségét aligha magyarázhatjuk meg, legfeljebb annyit olvashatunk ki Ligeti soraiból, hogy továbbra is kételkedik Munkácsy tehetségében, s a pályához szükséges akaraterőben. „Ki hitte volna?” – ismételte Ligetinek évek múltán, amikor Munkácsy sikereiről érkeztek hírek a távolból.

Nemcsak Reök volt így. Ligeti véleményében kevesen osztoztak, s „egyesektől még megtámadtatást is kellett irányában kifejtett buzgalmamért eltűrnöm” – írja Ligeti.

GERENDÁS–BÉKÉSCSABA (1865. SZEPTEMBER–1866. FEBRUÁR)

Mintegy húsz hónapig élt Munkácsy Pesten, majd első külföldi tanulmányútja következik: Bécsbe megy Rahl híres festészeti Akadémiájára. Fél évet marad itt. Tanulmányai mellett megfesti a Felolvasás és a Húsvéti locsolás című képeit meg néhány arcképet. Készülő munkáihoz parasztruhákat kér nagybátyjától, aki hiába próbálkozik kérésének eleget tenni. Munkácsynak 1865. június 10-én, még Bécsből írt levelére július 8-án válaszol: „...a paraszt ruhával hónapok óta kecsegtettelek, most erről a comissióról végképp lemondok, próbáltam így s amúgy, sehogy se sikerült venni, egész ruhatárt ki nem futja, amúgy pedig ígérnek, de nem kapni, nincs a parasztnak felesleges ruhájuk s nem örömet adják ám kölcsön. Azonban e részben másképp segíts magadon, vagy nézz be az országba, nem kell a viseletnek épp alföldinek lenni, vagy ha mód s idő lesz, látogass meg. Ha lejöhetsz, itt néhány arcképet festenend lesz alkalom – úgy hiszem.”

Munkácsy 1864-ben
Eredeti fénykép
Legújabbkori Történeti Múzeum
Fotóarchívuma

Munkácsy még júliusban otthagyja Bécset, s előbb Pestre, majd Reök invitálására s a kecsegtető gondolatra, hogy arcképet festhet – ami a legelőnyösebb kereseti forrás volt –, leutazik nagybátyjához Gerendásra.

Gerendási életéről hosszú levélben számol be egykori bécsi lakótársának, Engel Gyula orvosnövendéknek:

Gerendás puszta (u.p. Csorvás, Békésmegye)

1865. szept. 22.

Kedves Gyula pajtás!

Bécsből elutazván Pesten tartózkodtam egy kevés ideig. Innét utamat tovább folytatva, lejöttem az Alföldre, s beszegődtem pusztai betyárnak. Lakom a bátyámnál, gondom oly kevés, hogy egyszerre könnyen a nyakamba veszem s bebarangolom vele a tanya környékét. Abol szép lányt sejték, betekintek hozzá egy pár pislantásra és ez oly szíves, magyar vendégszeretetben részesít, hogy egészen ott felejttem magam; úgyannyira, hogyba reggel mentem, azon veszem észre magam, hogy rám esteledett. Ekkor aztán ismét hazasietek, egyet alszom az ilyen kedvesen telt nap után, s reggel, megelőzve a napot fölkelteben, kilesem szemében az örömkönnyet, amely benne ragyog, midőn első sugaraival szerelmesen átkarolja a földet,

s felcsókolja a zöld gyepek harmatját. Ilyenkor megállok a puszták közepén, s eszembe jut Petőfi az Alföld című költeményének ezen verse:

Lenn az Alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Felrepülök ekkor gondolatban . . .
Túl a földön, felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
a Tiszáig nyúló róna képe

S ezt oly igazán érzem, hatása oly annyira átjárja lelkem minden rétegét, hogy az mintegy magasra emelkedve diadalittasan néz le a közel múltira, melynek ugyan azért vettem alája magam, hogy lelkem nemesbítse, de a céljától eltérve, inkább elnyomni igyekezett. Most tebát, pajtás, én is oly lelkesedéssel írtatok, mint te írtál, midőn engem a nyomorúságban Schiller költeményével akartál vigasztalni, mondván, hogy gondoljak azoknak isteni szavaira és könnyebben fog csúszni Keizler marciája . . . Úgy látszik, nagyon egyforma nótát fúj nekünk a gondviselés, te is csak akkor érzed jól magad, ha nem érinted a leplet, mely jövődet takarja, hanem csak úgy bekötött szemmel engeded magadat múzsád által vezetetni, csak arra nézvéen, hogy jelenedet használd és élvezd. Már hiszen igaz, hogy nekem is magyar szabó varrta a sorsomat, mégpedig oly szűkre, mintha csak díszmagyar nadrágot akart volna belőle szabni, amiben sokat feszelegni nemigen lehet, mert kiszakad.”

A gondtalan fecsegés, mely néha költői eszközökkel is megpróbálkozik, Munkácsy felszabadult lelkivilágáról tanúskodik. Böven ontja magából a szót, bizonyítván, hogy nincs más gondja. Jólesik neki gondtalanul élni ott, ahová nyomasztó kétségbeesés, keserű gyermekkori emlékei kötötték eddig.

De nemcsak mindennapjait élvezzi, távolabbi terveit is megírja barátjának: „Mindazonáltal én legközelebbi indulásomat Berlinbe vagy Münchenbe akarom intézni, s ez okból festek ittbon is egyre-másra, hogy pénzre szert tehessek. Talán a környéken akad is, aki magát lefestetné, ez a keresetmód volna a legjobb, de nem merek rá számítani, hanem csak úgy Isten nevébe dolgozom. Éppen most van készen egy genreképem, a kedvesét váró leány fonás mellett, estvéli világításnál, életnagyságú, térden aluli egyes alak. Ez, amint mondom, kész, most nem tudom, mit csináljak vele, felküldjem-e a kiállításra, vagy itt próbáljak vele szerencsét? Kijátszani (kisorsolni – C.I.) akarnám. Most megint bozzá fogok két nagyobb képnek, melyeknek egyike fogja ábrázolni munka után a nyomtatókat, a másik pedig egy alföldi árvizet a menekültekkel. Én, mint mondom, Berlinbe szándéko-

Tanulmány a Búsuló betyárhoz:
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Tanulmány a Búsuló betyárhoz:
Sípot fúvó cigány
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Búsuló betyár
Munkácsy olajfestménye, Gerendás 1865
Déri Múzeum, Debrecen

Tanulmány
az Estebéd a pusztán c. képhez:
Könyöklő férfi
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Tanulmány
az Estebéd a pusztán c. képhez:
Térdelő férfi
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Estebéd a pusztán
Munkácsy olajfestménye. Gerendás 1865
Magántulajdon

zom, de hogy miből és miképp jutok ki az osztrák birodalomból, mielőtt a katonaság alól fölmentetem, azt még mind nem tudom, csak most gondolkodom rajta. E hó folytán egy hirdetett művészi ösztöndíjért is folyamodtam, azonban semmi reményem hozzá, mert csupán csak a folyamodvány ment fel, rövid lévén az idő bizonyítványokat szerezni.

A folyamodványhoz szükség volt a helyi közigazgatás igazolására. Íme a békéscsabai múzeumban őrzött igazolás:

Bizonyítvány

BCsaba városa részéről ezennel hivatalosan bizonyíttatik miként Lieb Mihály úr festész ügy erkölcsi mint politikai tekintetben kifogáson kívüli egyéniség, a' miért is őt kiképzése tekintetéből szándékba vett külföldrei utazhatásra megkívántató engedély kinyerbetésére ezennel ajánlani bátorkodunk.

Kelt Csabán November 2^{án} 1865.

BCsaba város előljárói

SUCH JÓZSEF bíró

SZEMIÁN SÁMUEL
jegyző

DRJENYOVSZKI GYÖRGY esküdt
HRABOVSZKI PÁL esküdt

Munkácsy levele szerint pénzből most is szűkében volt: „Bécsből a lejövetelre Balogtól vettem jegyet az órámér. Hogy pedig egyéb szükségletemet fedezzem, a gyűrűmet hagytam szegény Krumpelnél 25 frtba, a mit azonban kiváltani erős szándékom, mert még mindig többet ér, daczára annak, hogy szeme hiányzik, meg aztán kedves emlék.”

Sokat dolgozik Reök bácsi tanyáján. Egy hónap múlva, október 20-án arról értesíti Ligetit, hogy berlini utazásához a pénz dolgában már kissé előrehaladt: Fonó lány című képét Gyulán a kaszinóban a főispán tiszteletére rendezett közebéden kisorsolták 150 forintért. (A képet Huszka Mihály gyulai táblabíró nyerte el.) Most pedig még két képet kezdett: „...egyik ábrázolja a parasztok estebédjét, szabadban a pusztán; másik pedig egy búsuló betyárt, aki muzsikáltat magának harmadfél cigány által s amellet kesereg. Ezeket szeretném valahogy a műegyesületnél eladni, hogy a hiányzó összeget kikapjam belőle. A pusztai jelenet már kész van, s ezután megkérem majd kedves Ligeti urat, hogy legyen ajánlója e képeknek, ha el tudnék belőle legalább egyet adni. A pusztai jelenet nemigen sikerülhet nekem, egy estveli táj s abban a figurák összhangzata; inkább a másikba helyezem reményemet.”

Munkácsy több festményének készülését ír ebben a két levélben. Még szeptemberben megfestette a „kedvesét váró leányt” fonás közben, s ki akarja sorolni. Egy hónap múlva örömmel írja Ligetinek, hogy Fonó lány című képét a gyulai kaszinóban kisorsolta. A végül is Fonó nő várakozás közben címen katalogizált képnek csak a vázlatát ismerjük.

Szeptember végén készül hozzáfogni a „munka utáni nyomtatókat” ábrázoló képhez, s Ligetinek már azt írhatja, hogy megfestette a „parasztok estebédjét, szabadban a pusztán.” Ez az Estebéd a pusztán című olajfestmény is megmaradt vázlatával együtt.

A harmadik kép témája megváltozott. Engelhez írt levelében még az alföldi árvizet tervezi megfesteni menekültekkel. Úgy látszik, lemondott a nehéznek ígérkező témáról, s visszatér a régi témához, a betyárvilághoz – s elkészül a Búsuló betyár. (Nem tartjuk kizártnak, hogy az 1861-ből említett kipenderítése a Fikker-csárdából kapcsolatos ennek a képnek a születésével. Nem dönthető el ugyanis, hogy az esemény mikor történt, s csupán azért tettük 1861-re, mert a pusztára kijáró Munkácsy szerepel benne, most pedig kinn él a pusztán. Ez azonban lehet későbbi hozzátoldás is a történethez.)

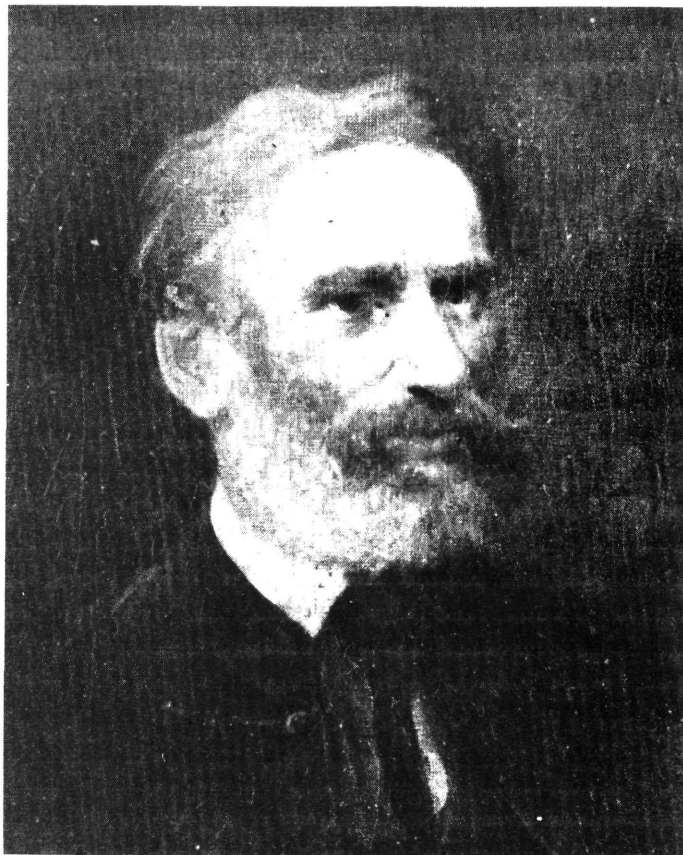
Ligeti közbenjárását kéri, írjon Knausnak Berlinbe, van-e hely, mert ha november 15-én valamelyik képét eladná, rögtön utazna. Intézi az útlevelet is: „Útlevéért éppen most írja bátyám a folyamodványt, – írja levelében. November 10-én arról értesíti patrónusát, hogy a megyei főispánnál megtette a lépéseket útlevele ügyében, s esetleg Pesten fog utánanézni, ha eddig nem érkezne meg.

A dolgok szerencsésen alakulnak. A Képzőművészeti Társulat havi 20 forintot szavaz meg 10 hónapi időtartamra. „Már mostan tehát közelebb állok céloimhoz” – írja novemberben Ligetinek, amikor értesül a Társulat határozatáról.

November 15-re ugyan nem tudja felküldeni a Társulatnak az ígért képeket, de a hó végén vagy december elején maga kívánja felvinni. Nem akarta ugyanis sietve készíteni képeit, sőt megfogadta Ligeti tanácsát, hogy „Tűzre vele, ami nem jó.” Különösen a pusztai alkonyattal nincs megelégedve. „Itt a pusztán bátyám házánál különben jól vagyok, dolgozgatom s amellet nem is vagyok minden szórakozás nélkül, éppen az este későn jöttem haza egy kellemes agarászatról, ahol több jó pajtások voltunk együtt, de akinél egyikénél sem hagyott a lovaglás annyi nyomot, mint az én árva testemen, aki nem lévén megszokva a lovagláshoz, egy álló napig folytonos lovaglás úgy megtört, hogy jelenleg alig bírok mászkálni. Pedig holnap Csabán követválasztási bál lesz, tehát ha bemegyünk, mert nem bizonyos, nem tudom, hogy fogom én ott a magam táncporciómat lerobotolni.”

December elején sem indul vissza Pestre, csupán képeit küldi fel. Szeptemberben még rezignáltan írja, hogy „arcképet nem volt alkalmam festeni, nem is lesz”, most pedig épp arcképfestés miatt marad Békéscsabán. December elején ugyanis már búcsúzni jött be Csabára, „midőn egypár úriember megcsípett, hogy általam magát lefestesse, én pedig kapván az alkalmon, felvállaltam, ugyanis van még hely az útravaló körében.” Megfesti a Vidovszky család három tagját: Vidovszky Jánost, feleségét és Matildot. Aztán Dudits orvos és felesége, valamint két „Díszmagyaros férfi” képe bizonyítja tevékeny munkásságát.

Vidovszky János arcképe
Munkácsy
oljafestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

Hét arckép, az Estebéd a pusztán, valamint a művészi körökben nagy feltűnést keltő Búsuló betyár volt e néhány hónap ismert terméke.

Malonyai szerint még két népviseleti képét is kisorsolták ebben az időben Csabán. Malonyainak ez a közlése valószínűleg azonosítható a következő történetben szereplő két képpel: Munkácsy ebben az időben Csabán a főtéren bérelt szobát Vidovszkyéktól nem messze. Nyilván a megszorított munka készítette, hogy huzamosabb időre benn lakjon a városban, s külön szobát béreljen. A házbért azonban nem tudta fizetni, ezért felmondták a lakást. „A lakáskérdés nagyon elkésérette és teljesen lehangoltan ült szobájában, midőn beállit hozzá Bartóky László.

– Mi bajod Miska – kérdé ez.

– Ki akarják tenni a szűrömet, nem tudom a házbért fizetni.

Bartóky adhatott volna neki kölcsön, de ismerve Munkácsyt, ki soha senkitől

Vidovszky Jánosné archképe
Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

sem fogadott el kölcsön pénzt, nem merté tenni az ajánlatot, tudta előre, hogy azt visszautasítja.

- Vannak festményeid, Miska, adj ide néhányat, majd csinálók én abból pénzt.
- Ugyan ne tréfálj! Ki ad azért valamit?
- Fele sem tréfa, add csak ide!

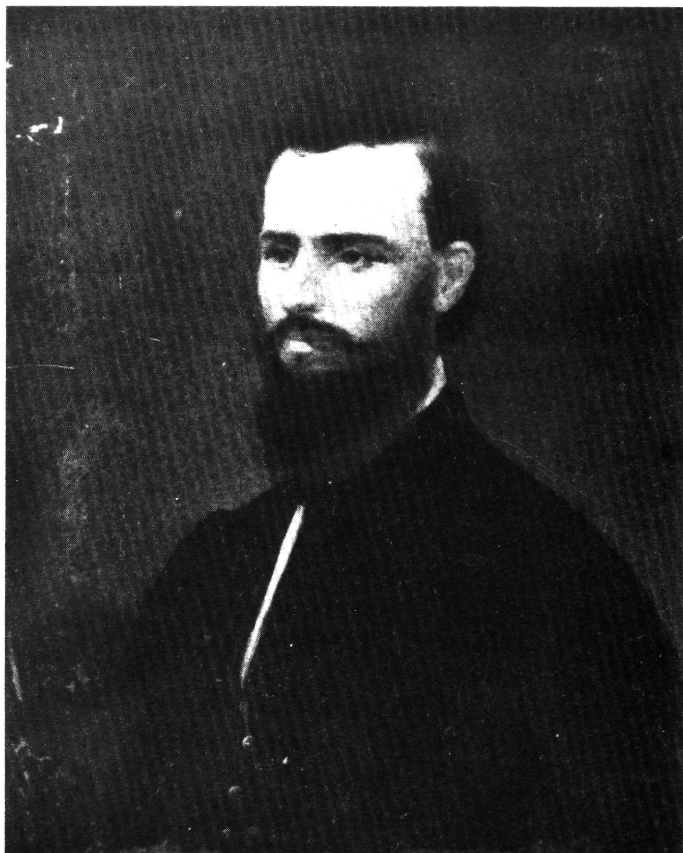
Munkácsy a szekrény tetejéről előszedett több képet, és Bartóky kiválasztott azokból kettőt, búcsút vett a kétségbeesett festőtől azzal a vigasszal, hogy majd lesz pénz. Bartóky berámáztatta a képeket – hitelben, ívet rovatoztatott és száz számmal ellátva elvitte a kaszinóba kijátszás végett. Egy szám ára 50 kr volt. Rövid idő alatt megvolt az 50 frt, és a húzásnál Bartókynek kedvezett Fortuna istenasszonya, az ő számát húzták ki, és ma is birtokában van Munkácsynak ifjúkori festménye. A begyűlt összegben a kétségbeesett festő kifizette nemcsak a régebbi házbért, hanem még előre is valamit...”

Vidovszky Matild arcképe
Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

Egy 1879-i újságcikkől tudjuk, hogy a Bartókynál levő két kép Munkácsynak még Buziáson rajzolt két krétarajza volt: a Román menyecske és a Román család a ház előtt. Bartóky néhány évvel a sorsolás után megmutatta a két rajzot Munkácsynak, aki tréfásan azt ajánlotta, hogy csak őrizze gondosan azokat, mert ha ő már világhírű művész lesz, „nagy beccsel fog az bírni. Akkor maga sem hitte, hogy a tréfa teljesüljön” – jegyzi meg az újságcikk írója.

A felsorolt képek mellett vázlatkönyvének több rajza őrzi gerendási és csabai munkásságát. A rajzok melletti megjegyzések az Engelhez írt levél élcelődő hangjának fennmaradását bizonyítják. Természetes, hogy az 31 lapos vázlatkönyv sok vázlata nem azonosítható, hiszen nem mindegyik kötődik tervezett képhez. Jó néhány azonban a gerendási képekhez készült, de itt találjuk az Ásító inas egyik vázlatát is:

Dudits orvos arcképe
Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

4. lap. Verso. Estebéd a pusztánhoz négy tanulmány és kompozíciós vázlat.
9. lap. Recto. Estebéd a pusztánhoz vázlat. (Térdeplő férfi kanállal.)
11. lap. Recto. Estebéd a pusztához tanulmány. (Ülő férfi kanállal.)
Felirat: Vajon min töri olyan nagyon a fejét.
Verso. Pipázó férfi.
13. lap. Recto. Búsuló betyárhoz tanulmány: Főalak. Felirat: Ne keseregj, légy víg, nem lesz ez mindig így.
14. lap. Recto. Búsuló betyárhoz tanulmány: Hegedűs cigány.
15. lap. Recto. Búsuló betyárhoz tanulmány: Sípot fúvó cigány. Felirat: Csak szépen.
17. lap. Recto. Ásító inas, vázlat. Felirat: Hát te miszándékban vagy?
Munkácsy.

*Dudits orvos feleségének
arcképe*

Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba, 1865
Magántulajdon

- Verso. Idézett naplószerű feljegyzés 1866. szept. 10-ről.
18. lap. Recto. Női arckép. J.l. b.: Munkácsy. Felirat: Dudits Andor
dajkája. Békéscsabán varga az ura.
Verso. Az idézett naplófeljegyzés kezdete.

Ezenkívül lótanulmányok, parasztszekér rajza stb. gyaníttatják, hogy a felsorol-
takon kívül még több gerendási és csabai rajzot is őriz a vázlatkönyv.

Munkácsy annyira biztos a maradásban, hogy egy műkedvelő társaság tagja-
ként Szigligetinek A mama című vígjátékát próbálják és adják elő 1866. január
6-án a csabai nagyvendéglőben. Munkácsy Berky Ákos szerepét játssza, a mamát
Dudits orvos felesége, s végül ott találjuk Vidovszky Ferit is Ugri Miska szere-
pében.

Bartókyékhoz talán kevesebbet jár – egykori szerelme, a már 21 éves Ilonka

Nagy Irma arcképe
Munkácsy olajfestménye.
Békés 1865–1866
Ismeretlen helyen.
Repr. Pesti Hírlap
1925

épp 1865-ben ment férjhez a postamesterhez, a nála 22 évvel idősebb Omaszta Gusztávhoz.

Február elején csaknem végzetessé váló betegség lepte meg Munkácsyt. Asztalossága idején szerzett betegsége fellobbant, és megvakulással fenyegette. Dudits orvos vette észre a bajt. Reök azonnal táviratozott Ligetinek: „Miska veszélyben van, hogy szeme világát elveszti.” Ligeti másnapra Pestre rendelte, s Munkácsy este 9-kor már Pesten volt. „Amint a kijáróhoz érkezők zöme ritkulni kezdett – emlékezik vissza Ligeti –, keresésére indultam, s csakhamar egyik kupé ajtajában egy álló alak tűnt föl, lecsüggesztett fővel s bekötött szemekkel – Munkácsy volt. A kupéból lesegítvén, a megindulástól alig tudtam hozzá egy pár bátorító szót rebegni, karjaimba fűzve, mint tehetetlen gyermeket vezettem kocsimba.”

Így távozott 1866. február elején a derús hónapok után Csabáról.

Hirschler orvos gyors közbeavatkozása megmenti mindkét szemét. Hat hétig

*A mama c. színmű
színlapja*
Országos Levéltár,
Budapest

**Műkedvelők által. a pesti hasonszenvi kórház alap-
tőkéjére.**

A nagy vendéglő teremében.

B.-Csabán

szombaton, 1866. évi január 6-án

adatik:

A M A M A.

Eredeti vigjáték 3 felvonásban, írta Szilgigeti.

(A gróf Teleki alapítványból 100 arannyal jutalmazva.)

Személyek:

Mogoriné	Dulits M.-né. a.
Czili, leánya	Geyer Ilon k. a.
Borki Akos, Czili férje	Munkácsy Mihály ur.
Eszike árva, Mogoriné rokona	Harsányi Alexandr. k. a.
Szegfi Tivadar, aggligény ügyvéd	Launer Károly ur.
Orni Béla, fiatal ügyvéd	Thonka Emil ur.
Ugri Miska	Viboveszki Ferencz ur.
Egy ur	Ursziny Gusztáv ur.
Inas	Haas Soma ur.
Pinzer	Launer Lajos ur.
Szobalény	Köpecsy Cornelia k. a.
Történet Pesten, az első felvonás Mogoriné házában, a második a fogadóban, a harmadik Mogoriné házában és a fogadóban.	

Helyrak: Zártszék 1 fr. Földszint 50 kr. Gyermekjegy 30 kr.

Jegyek előre válthatók: Launer S. ur kereskedésében

Kezdeté pontban 7 órakor.

Stomatott Gyűfán, Tolnay Jánosnál

1866. évi január 6-án
A színlap

Z. n. St. G.

marad kórházban, aztán hosszabb pihenés után dolgozni kezd. Kijár Törökbálintra, Steiner bácsi vendégszerető házába. (Második házasságából több gyermeke született, Kövy Alfonz képét meg is festette Munkácsy.)

*

A gerendási és csabai időszakból való még néhány más Munkácsy-rajz és -kép. 1863 és 1865 között rajzolta le Reök gerendási bérlő szomszédját, Simay Gergelyt és feleségét. Ugyancsak ebben az időben készülhetett legismertebb rajza is Reök Istvánról.

Egy családi hagyomány alapján békésinek kell tekintenünk a Nagy Irmáról készült Munkácsy-képet. Nagy Mária ugyanis – vagy ahogy a családban nevezték: Irma – Nagy József békési főszolgabíró leánya volt. A művészettörténet

son képet Munkácsyval. Így festett Munkácsy egy helyett két képet Békésen. Szerencsére. Mert a Tóth Matildot ábrázoló kép ismeretlen, a Nagy Irmáét pedig ismerjük.

A családi hagyomány szerint Nagy Irma 15 éves volt, amikor a kép készült (valójában 1865 őszén már közelebb járt a 16-hoz, de valóban csak 15 éves volt), s ennek alapján állítjuk, hogy a kép csakis 1865-ben készülhetett. Ugyancsak a hagyomány állítja, hogy Munkácsy feleségül is kérte Matildot, de a házasság – ma már ismeretlen okból elmaradt. Amikor a képet 1929-ben elővették, a Pesti Hírlapban megjelent cikk szerint a kép egykori tulajdonosa, Rákosi Jenő gyakran mesélte, hogy a „nagy magyar mester sohasem tudta elfelejteni ezt a fiatalkori szerelmét.”

ÚJRA GERENDÁSON [1866. SZEPTEMBER]

Munkácsy hét hónapot tölt Pesten, majd – mielőtt külföldre indulna –, meglátogatja nagybátyját Gerendáson. Ezt az eddig feltételezett látogatást az 1865-ben használt gerendási vázlattömbjének két lapján feljegyzett kirándulás részletes leírása bizonyítja. A leírás a vázlattömb 18. lapjának hátlapján kezdődik, s a 17. lap hátlapján végződik.

„Békés Csabáról mentünk Békésre, ott Vajdáéknál megálltunk, onnan Fásmelékre mentünk, jó nagy kerülettel eljutottunk a Gerlai vámsorompóhoz, hol jó ¼ órai várakozás után végre megnyílt a sorompó ajtaja és mi a Gerlai erdőbe... szebbnél szebb tájakon keresztül haladtunk, azonban utolért a zivatar és mi jó nagy esőben értük el Dobozt, hol miután megérkeztünk volna, kenyeret kerestünk, egy otromba paraszt asszony elé is hozott ½ kenyeret, mit 30 krajcárért akart adni, erre felbőszültünk és otthagytuk – akkor tovább menénk, azonban Gerlai pusztáig a legnagyobb esőben mentünk, Gerlán túl már alább hagyott a zivatar – és este úgy 9 óra tájban átázva, megéhezve Csabára érkeztünk.

1866 Szeptember 10.”

Különös, hogy ez a leírás az 1865. évi vázlatok között található, de az 1866-os év semmiképp sem lehet elírás. Évszámot tévedésből lehet írni, de csak az elmúlt évit – megszokásból –, a következő évit soha. Inkább arról van szó, hogy a vázlatfüzet hátlapja üres volt, s ez akadván a kezébe, ide jegyezte a megőrkítésre méltó kirándulás emlékét.

S a búcsúzás után, 1866 októberében, egyévi készülődés után valóban elutazott – Berlin helyett a müncheni festőakadémiára. A kapott ösztöndíj, több műbarát támogatása meg Reök István segítségével lehetővé tette a kiutazást.

UTOLJÁRA A PUSZTÁN [1867. AUGUSZTUS–OKTÓBER]

1867 első felében még Münchenben van, de nem hagy fel tervével, hogy Berlinbe utazzék. Ez év májusában írja Ligetinek:

Munkácsy 1867-ben
Eredeti fotó
Repr. Malonyai 1907. I.

Reök István arcása
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1867
MNG

Reök István arcképe II.
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1863–65
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

Dűlő szénásszekér vázlata / Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1867 / MNG

„Tehát a jelszó Berlin, de hogy? Különben ezt bízzuk a jövőre. Nekem a bátyám írta, hogy talán a Wenckheim arcképét kell festenem, Békés megye számára, ezt a szünidő alatt otthon megcsinálnám, szeretném is, mert néhány studiumot akarok csinálni a magyar életből, aztán meg parasztruhákat összeszedni, minek itt hiját szenvedem.”

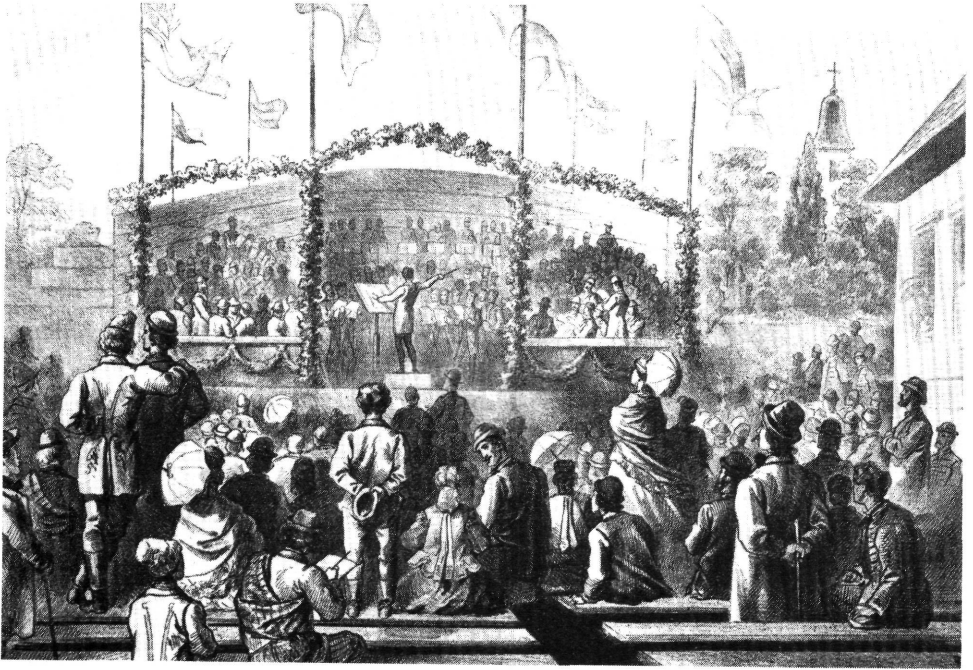
Úgy látszik, nagybátyjának is írhatott levelet, a magyar tárgyú képéhez kért segítséget, mert Reök így válaszol Munkácsynak május 25-én: „Leveledre válaszolva küldöm a járom és rúd rajzot, ha elmegy utána. Nem értek hozzá s főleg most nincs türelmem ilyen részletekhez.” Úgy látszik, a rajz nem volt megfelelő, mert néhány nap múlva arról értesíti Munkácsyt, hogy írt Lajosnak (Reök Lajosnak Pécsre – C.I.), „fotografáltasson le egy egész szekeret jármostól – megígérte, s remélem megkapod.”

Munkácsy haza készül. Reök megpróbál munkát szerezni számára, hogy az utazás költségeit így fedezzék. „A főispán lefestése elhatározottat de téged ajánlani eddigile nem volt alkalom, s nem tudom, ezentúl lesz-e?” Minden bizonnyal Békés megye távozó főispánjáról, báró Wenckheim Béláról van szó, aki a kiegyezés után előbb belügyminiszter, majd miniszterelnök lesz. A Wenckheim-portré festésének tervét újságolja májusban Ligetihez írt levelében Munkácsy, de június 10-én már lemondóan írja Reök: „Wenckheim festéséből se lesz semmi, mert Barabásba szerelmesek és ahhoz fordulnak. Másképp kell hazajövedeleddről gondoskodnunk.” (Barabás Miklós meg is festette a képet Békés vármegye rendelésére 1867-ben.) 1867 júliusában ismét Pesten van. Közben az országban nagyot változott a világ. Az abszolutizmus végképp eltűnt. A kiegyezéssel rendeződött a politikai helyzet, visszaállt a megyerendszer. A reformkori politikusok ismét helyet kaptak a központi és megyei adminisztrációban.

Reök Istvánt újból Gyuláról jelölik a megyei képviselőválasztmányba. Családi életében is jelentős változás történt: harmadik gyermeke, Erzsébet születik 1866-ban, 1867 áprilisában meghal apósa, Omaszta Zsigmond, és felesége örökli a birtok egy részét.

A politikai és családi események indíthatták arra Reököt, hogy végképp otthagya Gerendást. Felmondja bérletét, s 1867/68-ban már mint csabai lakos szerepel az adókönyvekben.

Az 1867 nyarán hazatérő Munkácsy tehát utoljára festhetett Gerendáson. Aug. 9. és 12-e között volt az az aradi országos dalárünnepély, amelyen Ábrányi Kornél társaságában részt vesz, s valószínűleg ezután jön haza nagybátyjához. Végvári szerint ekkor készül Reök Istvánról egy rajz, amelyet egykor még gyermekkori rajznak hittek, de technikája miatt nem lehet korábbi, s végül itt készült a Dúló szénásszekér két vázlata is. Erről a képeről írja a következő év elején Ligetinek: „...ami ott történik szomorú ugyan, de oly igazság, amit saját szememmel láttam, t. i. mikor a szekér tetején heverő lányka helyzetében voltam.”

Aradi dalosünnepély
Metszet Munkácsy után. Arad 1867
Magyarország és a Nagyvilág 1867

A szeptember vége még Csabán találja. Ismét pénztelenül állt, mikor hazaérkezett, mert szeptember 29-én aradi barátjához írt levelében kéri a zálogba tett gyűrűjét, amelyet édesanyjától örökölt, és már nem először hagyta zálogba kölcsönö-kért. Levelének külön érdekessége, hogy Reök költözésének eddig gyanított idő-pontját is megerősíti:

Kedves Pajtás!

Ime ide mellékelve küldöm a fölvevett 6 frtot. Kérlek, add át köszönetemet az illetőnek, s kérd meg, hogy gyűrűm küldje rögtön, mert tovább akarok utazni.

Bátyámnak mondtam üzeneted; ígerte is teljesíteni kérésed, most azonban rendezetlen állapotban lévén még gazdasága, hamarjában nem tebet. Én már csak Münchenből fogok írni. Isten veled. Kedves nődnék add át kézcsókomat, tiszteltetem. Dobót is tiszteld ódalba. Kér őszinte barátod

MUNKÁCSY MIHÁLY.

867. szeptember 29-én.

Lakásom Békés-Csabán. Csak így címezd:

Munkácsy Mibály

Reök István úrnál

B.-Csabán.

20 krajcárt is ide csatolok a gyűrűk elküldésének költségére.

A levél címzettje „B. Vilmos” (Bettelheim Vilmos, a már egyszer említett könyvkereskedő család tagja), a levélben említett Dobó pedig Munkácsy másik aradi barátja, Dobó László, később Temes megye főügyésze.

Reök lakása ekkor a Steiner-házon túl Omaszta József egykori házában van, itt tartózkodik nála Munkácsy. Az említett új gazdaság pedig a kismegyeri birtok, melyet Mari néni örökölt, s amelyben majd a hetvenes években megépül Munkácsy nevezetes atelier-je.

Október elején utazott vissza Pestre, s a Dúló szénásszekér terveivel hamarosan Münchenbe.

S a régi emlék, sok ihlető forrás színhelye, a gerendási tanya néhány év alatt eltűnik. 1869 januárjában írja Reök, hogy szállítja a gerendási épületanyagokat. Úgy látszik, a tanya maga megmaradt, átvette az új bérlő, mert egy év múlva így ír a tanyáról: „Orosházára menet távolról láttam volt tanyánkat, hol te és Iván annyit vitézkedtetek; ahol a levelet olvasó diák, meg a fonó lány, a betyár, az esti kép születtek. Idegen bitorolja e szent helyet – bitorolja, mert megvette azt, de fizetni nem akar. A Simay és Küzdényi tanyáknak már csak romjai vannak, azokból elköltöztek a gazdák. Így múlik, változik minden...”

Öt év múlva már az ő tanyája is omladozik: „Mily különbség Miskám a gerendási és a mostani állapot közt – írja, arra utalva, hogy Munkácsy pompás műterem, Reök előkelő ház építését tervezi –, s mégis az volt a mostaninak alapja, kiindulása. Sajnálom, hogy míg épen fennállott az a tanya, mint szándékoztam, le nem fényképeztettem. Ma pusztaság, rom az egész, az a kis ház, amely nekünk akkor oly jó hajlékot adott.”

Erre a levélre válaszolhatta Munkácsy: „... hogy a gerendási residentia teljesen elpusztult, azt én is sajnálom. Sok gyermekkori emlékeim vannak hozzá kötve. Egy fénykép róla kellemes emlék lett volna.”

Reök kismegyeri gazdaságának berendezéséhez pénzre volt szüksége. Munkácsytól is kér. Október 27-én ugyanis – már Münchenből – azt írja Ligetinek, ha a pénzt megkapja egyik képéért, „... kérem nagybátyámhoz küldeni, egyenesen B.-Csabára, Reök Istvánnak. Már csak azért adom oda, mert nem akarok vele makacsodni, talán máskor is vesz egyet-mást, vagy ha ő nem, akkor más.”

Változott a világ! Ettől kezdve nem egyszer segíti ki kölcsönrel nagybátyját.

Egyébként is bevett szokás lesz, hogy Munkácsy – nagybátyja tanácsára – hazaküldi a képekért kapott pénz egy részét, Reök kamatot számít utána, mintha bankban volna, s rendszeresen küld belőle vissza Munkácsynak. Így véli biztosítva, hogy a pénz ne fogjjon el idő előtt Munkácsy kezében.

*

1867-ben Munkácsy biztosabb anyagi háttérrel utazhatott vissza Münchenbe. 1866-ban ugyanis a Helytartótanács művészeti ösztöndíjat hirdetett meg, amelyet Munkácsy megpályázott. Közben azonban a Helytartótanács megszűnt, így kérését már Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszterhez nyújtotta be 1867. február 18-án. (Különös, hogy Munkácsy két nappal Eötvös kinevezése előtt írja meg folyamodványát. Nem volt ebben valami tudatosság? Reök biztosra akart menni, hogy Munkácsy megkapja az új magyar minisztérium első művészeti ösztöndíját. Eötvös ugyanis felesége révén Békés megyei birtokos volt, néhány évvel azelőtt alapította meg több megyei birtokossal és megyei potentáttal a Békésmegyei Gazdasági Egyletet, amelynek vezetőségében Reök is helyet kapott, így lehetetlen, hogy ne ismerték volna egymást Eötvössel. Erre az ismeretségre s Munkácsy támogatására egyébként is utal később Munkácsyhoz írt levelében.)

A pályázatban Munkácsy hivatkozik arra, hogy árvasága ellenére küzdötte fel magát a festészeti akadémiáig, tehetségét az Országos Képzőművészeti Társulat is elismeri, de sok tanulásra van még szüksége. „Ezeknél fogva esedezem, méltóztassék a magas m.kir. Ministerium engemet, tanulmányaim alapos folytathatására 1500 ft stipendiumban kegyesen részesíteni, amit én művészi termékeimmel hazámnak egykor megszolgálni legszentebb kötelességemnek tartandok. Mély tisztelettel maradván Münchenben 1867. évi február 18-án legalázatosabb szolgálja MUNKÁCSY LIEB MIHÁLY festőművész a müncheni műakadémiában.”

A kérvény megfogalmazásában a régi patrónus, Harsányi Pál segédkezett. A mellékletek közül viszont mindjárt az első a csabai elöljáróság néhány héttel korábban kelt szegénységi bizonyítványa.

Szegénységi bizonyítvány

Alulírott községi elöljárók illő megkeresés folytán bitelesen bizonyítjuk, miként Munkácsy Lieb Mihály festész a' ki szüleinek elhalása után községünkben, 's jelesen a Gerendási pusz-tán Reök István haszonbérelő úrnál mint nagy bátyjánál buzamosabb ideig tartózkodott, – jelenleg pedig a Müncheneri képző művészeti Intézetben bővebb képzés végett foglalatosko-dik, – minden vagyon nélkül szűkölködő egyéniség legyen.

EÖRDÖG főjegyző, ZSILINSZKY MIHÁLY bíró, MICHNAY MIHÁLY esküdt

Szegénységi bizonyítvány

Alkotva községi Előjárók 1880. megerősítés hely.
sán hivatalos bizonyítjuk, mintkém
Munkácsi Lieb Mihály fennm.
a ki születés elhelyezése után
községünkben, s jelen a Szendrői
pusztán Kévé István házmester
ánál mint nagy birtokos háza,
mivel ideig tartózkodva, - jelen
leg pedig a Mánthely kéjre mi
cserezt. Innen való bővebb kéjre,
és végtel foglalkoztatás, - min
den vagyon nélkül. Szükséglete
egyszerűlegesen -

Kéle Békésabán febr. 1 - 869

Levegő hűtés

Békésab. város Előjárói
Bilinczy Mihály
Bis.
Mihály fennm.

Eötvös miniszter júliusban válaszol:

...Az állami költségvetésből 1867-re a művészet felsegállítására kivetett javadalmazásból Önnek ösztöndíjul nyolcszáz forintot engedélyezek...

Budán 1867. Július hó 26-án

B. EÖTVÖS JÓZSEF

Nyolcszáz forint! Ennyi pénze még soha sem volt!

1868. A NÉVVÁLTOZTATÁS

Néhány hónap múlva, 1868 nyarán ismét itthon találjuk. Pestről Debrecenbe utazik, a népéletet tanulmányozza – anyagot gyűjt további munkáihoz. Az életrajzírók valószínűnek tartják, hogy meglátogatja nagybátyját is Békéscsabán. Ezt a feltételezést erősíthetjük meg mi is, névváltoztatásának történetére hivatkozva.

A Munkácsy nevet művésznévként használta 1863 óta. Korábban Lieb Mihály-ként szignálja rajzait. 1863-ban azonban, amikor Pesten újra találkozik egykori gyulai ismerősével, Odry Lehel színésszel, neki újságolja, hogy már nem Lieb Mihály a neve, hanem Munkácsy. Az ötlet még Aradról való. Albrecht Ferdinánd műhelyében szokásban volt, hogy a legényeket nem vezetéknevükről különböztették meg, hanem származási helyükről. Így lett Liebből munkácsi Miska. A nevet később fel is vette, de hivatalos írásokban kénytelen volt mindkét nevét használni: Lieb-Munkácsy s ennek változataiban: Munkácsy Lieb, esetleg zárójeles alakban. A kiegyezés utáni névmagyarosítási lehetőségeket használja ki eredeti nevének elhagyására. Talán ösztönzést kaphatott Steinertől is, aki ez év februárjában kapta meg az engedélyt a Kövi név használatára.

Különös, hogy Munkácsy csak magyarországi tartózkodása legvégén kérvényezte a névváltoztatást. (Talán készülődés közben derült ki, hogy az okiratra szüksége lesz.) Szeptember 30-án írja meg a kérvényt a Belügyminisztériumhoz. Át sem nézte, az ékezetek jócskán elmaradtak.

Nagy Méltóságú Magyar K. Belügy Minisztérium!

Én Magyar országai, Munkácsy (sic!) születésű lévén s már több évek óta el hagyva családi Lieb nevemet, mint festő Munkácsy néven működöm. Hogy eddig törvényesen át változtattam volna nevem, attól kiskorúságom tartott vissza, most azonban be töltve a 24.

évet bátorkodom mély tisztelettel folyamodni a Munkácsy mint felvett név törvényesítéseért.

Mély tisztelettel maradok Pest, 868. Szept. 30.

Alazatos szolgája
MUNKÁCSY (LIEB) MIHÁLY

A Belügyminisztérium igen gyorsan intézkedik: okt. 3-án már kész az engedély. Közlik a hivatalos lapban és leküldik Békés vármegyének. Azért ide, mert Munkácsy – a kérvény külső oldalán rávezetett megjegyzés szerint – „Az engedélyt

Gyulai László:
Munkácsy Mihály
Litográfia
Magyarország
és a Nagyvilág 1868

B. Csabai földbirtokos Reök Istvánnak kéri kézbesíttetni.” Ugyanitt ceruzás megjegyzés olvasható: „sürgős.”

Utóbbi megjegyzések azt bizonyítják, hogy Munkácsy magával akarta vinni a miniszteri engedélyt, s Pesten már nem tartózkodván Csabára kéri; nyilván búcsúzni jött le, s itt kívánta bevárni az iratot, mely október 7-én már megérkezett a vármegyéhez:

19 509 szám

Békés vármegye közönségének

Gyulán

Lieb Mihály munkácsi illetőségű festész vezetéknevének „Munkácsi”-ra (sic!) kért változtatása megengedtetvén, – felhivatik a vármegye közönsége, hogy erről folyamodó megbízottját Rök István B.-csabai földbirtokost, a mellékelt keresztlevél kézbesítése mellett értesítse, és ezen névváltoztatásnak az illető anyakönyvbe leendő feljegyzését eszközöltesse.

Budán 1868 évi október hó 3-án

a miniszter helyett
SZLÁVY JÓZSEF
államtitkár.

(Az engedélyezett név tehát „i”-re végződött, de Munkácsy következetesen „y”-nal használta kezdetektől fogva. A nemességet és az ezzel járó „y”-t – munkácsi Munkácsy Mihály – csak 1880. december 11-én kapta a királytól.)

A csabai főszolgabíróhoz október 12-én küldik tovább a határozatot, másikat Bereg vármegyébe, ahol az anyakönyvbe átvezették a névváltozást. (Eddig erre a forrásra hivatkoztak az életrajzírók). Munkácsy tehát október 13-a előtt nem kaphatta kézhez az iratot Csabán, s ezt bevárva utazhatott el, most már Düsseldorfba. A Magyarország és a Nagyvilág október 11-én ad hírt arról, hogy Munkácsy néhány nap múlva visszautazik a düsseldorfi akadémiára. Az időpont egyezik a mi feltételezésünkkel: a sürgősen kért névváltoztatási engedélyt még bevárta Csabán, s rövid időn belül távozott nagybátyjától.

1868-hoz fűződik még egy különös esemény Munkácsy életéből. Még 1866-ban megismerte a törökbálinti orvos „viruló szép lányát”, Rottmayer Izabellát. A lány viszonzta szerelmét, de az apa hallani sem akart Munkácsyról. Titokban leveleztek, s Munkácsy elhatározta, hogy hírnevet szerezve megtöri az apa állhatatosságát. Most 1868-ban ismét megkérte a lány kezét, de az apa kereken megtagadta. Munkácsy szökésre akarta rávenni a lányt, de a lány az utolsó pillanatban visszalépett. Munkácsy nehéz szívvel távozott az országból.

Reök csak 1869 februárjában értesül – Kövy útján – az esetről, s dörgedelmes levélben feddi meg Miskát meggondolatlanságáért: „...csak azzal vagy hiával, hogy idő előtti kapoccsal jövődet kompromittáld. Tanulj előbb fráter s házasság-

ról akkor gondolkozzál, ha alapod lesz hozzá és akkor is kétszer megfontold, kívül szövetkezzél, különben kínos vajúdás lesz.”

Ami a korai házasságtól való visszatartást illeti, igaza volt Reöknek. Így gondolkozott Ligeti is, aki szintén óva intette ettől a lépéstől, féltette Munkácsy jövőjét. Legfeljebb a „meggondolatlan ismeretség” feltételezését lehet kifogásolnunk Reök levelében: a fiatalok valóban szerették egymást, s különösen Munkácsynak jelenthetett sokat ez a szerelem, aki gyermekkorra óta kevés szeretetet kapott környezetétől. Egyébként is huszonnégy éves volt, itt a házasság ideje. De nem olyan embernél, akinek minden idejét jövője megalapozására kell fordítania.

Ezzel lezáródik az az időszak, amikor Csaba évenként láthatta a festőpályán felfelé haladó Munkácsyt, tanúja és témája lehetett több festmény születésének.

1869-ben fordulat következett be. Nemcsak abban, hogy ritkábban fogja vendégül látni, hanem abban is, hogy 1869-ben a Siralomház megfestésével Munkácsy nevét a legnagyobbak között emlegetik, s ettől kezdve a világhírű művészt fogadja a megye társadalma.